

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

URFA REJİ MÜDÜRLÜĞÜ VE TÜTÜN KAÇAKÇILIĞIYLA MÜCADELEDEKİ ROLÜNE DAİR BİR İNCELEME (1883-1925)

Mustafa DAĞ¹

Öz

Bu çalışmada, 19. yüzyılda Urfa Reji Müdürlüğü döneminde bölgede meydana gelen tütün kaçakçılığı ve müdürlüğün bu gibi kayıt dışı ekonomi girişimleriyle mücadelesi değerlendirilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu, geniş sınırlara sahip olmanın yanı sıra verimli arazilere, ticari potansiyeli olan pek çok limana, önemli ticaret güzergâhlarına ve geniş bir ticari pazara sahiptir. Bundan dolayı kaçakçılık faaliyetleri devlet yöneticilerini meşgul eden önemli bir sorun idi. 19. yüzyılda Osmanlı'da yaşanan bu durumun bir örneği Urfa Reji Müdürlüğünde meydana gelmiştir. Çalışmanın amacı, Urfa Reji Müdürlüğünün bölgedeki kaçakçılık faaliyetlerinin engellenmesi doğrultusunda almış olduğu önlemleri tespit etmeye çalışmaktır. Bu bağlamda, özellikle sancak genelinde meydana gelen kayıt dışı ekonomi faaliyetleri üzerinde durulmaktadır. Bilhassa Urfa Reji Müdürlüğünün teşkilat yapısı, idari kadrosu, bölgedeki kaçakçılık faaliyetleri ve bu tür faaliyetlerin önlenmesi hususunda belirlenen tedbirler ele alınmaya çalışılacaktır. Bu çerçevede arşiv belgeleri ve vilayet salnameleri çalışmanın ana kaynaklarını oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: Reji idaresi, Urfa reji müdüriyeti, Tütün, Kaçakçılık

A REVIEW ON THE URFA REGİÉ DIRECTORATE AND ITS ROLE IN FIGHTING TOBACCO SMUGGLİNG (1883-1925)

Abstract

In this study, Tobacco smuggling that took place in the region in the 19th century during the Urfa Regiment Directorate and the administration's struggle with such informal economy initiatives were evaluated. Ottoman Empire, In addition to having wide borders, it has fertile lands, many ports with commercial potential, important trade routes and a wide commercial market. Therefore, smuggling activities were an important problem that occupied the state administrators. An example of this situation in the Ottoman in the 19th century occurred in the Urfa Reji Directorate. Purpose of the study, It is to try to determine the measures taken by the Urfa Regiment Directorate in order to prevent smuggling activities in the region. In this context, it is especially focused on the unregistered economic activities that occur throughout the sanjak. In particular, the organizational structure of the Urfa Regiment Directorate, its administrative staff, smuggling activities in the region and the measures determined to prevent such activities will be discussed. In this framework, archival documents and provincial yearbooks constituted the main sources of the study.

Key Words: Regié administration, Urfa Regié drectorate, Tobacco, Smuggling

¹ Arş. Gör., Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi 100/2000 YÖK Doktora Bursiyeri) mustafadag@harran.edu.tr, Orcid: 0000-0003-4571-8115.

Bu yayına atıfta bulunmak için/cite as: Dağ, M. (2022) Urfa Reji Müdürlüğü ve Tütün Kaçakçılığıyla Mücadeledeki Rolüne Dair Bir İnceleme (1883-1925). *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 673-696.

Giriş

Tütün, onlarca ülkede ziraatı yapılan ve tarihi geçmişi 8 bin yıl öncesine dayanan tarım ürünüdür (Yurtoğlu, 2021: 153, 83; Ösen, 2015: 38). 1492 yılına kadar sadece Amerika kıtasının yerli halkı tarafından kullanılan tütün, bu tarihte Christopher Columbus'un Amerika kıtasını keşfetme turu sırasında keşfedilerek Avrupa kıtasına taşınmıştır (Yılığür, 2015: 145-146; Seydioğulları, 2010: 3). Amerika'nın yerlileri tarafından tobacco olarak nitelendirilen tütün, Nikotina tabucum, sefir otu, kutlu ot, her illeti geçiren ot gibi isimlerle de nitelendirilmiştir (Aslan, 2005: 19; Bluhm, 2019: 48; Dağ, 2021: 445; Gökdemir, 1994: 1-2). Tütünün Osmanlı İmparatorluğu'na gelişi ise 1598 yılına denk gelmektedir (Dağ, 2021: 208; Çelebi, 2008: 38-39; Karagöz, 2020: 497). Bu tarihte tütün İngiliz veya Venedik gemileri aracılığı ile imparatorluğa taşınmıştır (İnanan, 2017: 35-36). İmparatorluk sınırları içerisinde ilk tütün ekimi ise 1604 ile 1606 yılları arasında gerçekleşmiştir. Avrupa üzerinden getirilmiş olan tütün tohumları Rumeli'ye bağlı olan Yenice ve İskeçe bölgelerinde ekilmiştir (Demir, 2019: 422). İlk etapta ilaç ve dini ayinlerde tütsü olarak kullanılan tütünün keyif verici madde olarak kullanılmasıyla beraber hızla tüketimi artmıştır (Güzel, 2016: 23). İmparatorluk genelinde tütün tüketiminin artış göstermesine bağlı olarak I. Ahmet döneminde tütün kullanımının yasaklanması kararı alınmıştır (Erlar ve Edinsel, 2011: 230). Gerek I. Ahmet gerekse IV. Murat döneminde yasaklanmasına dair alınan tüm önlemlere rağmen tütün kullanım alanı hızla artış göstermiştir (Aygün, 2020: 319-340; Ayabakan, 2016: 15). IV. Murat döneminde imparatorluk genelinde hayata geçirilen tütün kullanım yasağı Urfa'da da uygulamaya konulmuştur. Bu dönemde yasağa uymayan 14 kişinin padişahın doğrudan emriyle idam edildiklerine dair bilgiler mevcuttur (Güler, 1999: 61) Bu gelişme ise yasağa rağmen tütün tüketimine devam eden tiryakilerin olduğunu göstermektedir. Urfa'nın yanı sıra Halep'e bağlı olan Haccegür bölgesinde de 6 kişi idam edilmiştir (Refik, 1998: 31-32).

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı gibi Halep vilayetine bağlı olan Urfa sancağında tütünün halk tarafından kullanımı çok eski dönemlere denk gelmektedir. Bu tezi seyyahların tutmuş olduğu kayıtlar destekler niteliktedir. Şöyle ki, Urfa'ya seyahat eden yabancı gezginlerin izlenimlerini aktaran notlarda Urfa'da tütün¹ ekimi ve kullanımıyla ilgili bilgiler aktarılmıştır. Gezginler notlarında 1844 yılında tütün üretiminin yapıldığı yerlerden birinin Suruç kazası olduğunu not etmişlerdir. Aynı dönemde bölgede gezinti yapan seyyahlara Çermelik köyünde yapılan ikramlar arasında tütünün de olduğu belirtilmiştir. Yabancı gezginler ayrıca tütün çubuklarını da dikkate değer gereçler olarak görmüşlerdir. Urfa bölgesinde yetiştirilen ve seyyahlar tarafından Kürt tütünü olarak nitelendirilen bu tütünün diğer ürünlere oranla çok farklı olduğu belirtilmiştir. Burada yetiştirilen tütün yuvarlanıp sigara kâğıtlarına konulmuyordu. Ahali genel olarak tütünün ıslatılıp kıyılarak kullanılmasının aksine tütünleri kurutup ezdikten sonra kaba bir kâğıda sararak tüketmektedir.² Bu durum da bölgede kâğıt üretiminin artmasına neden olmuştur. Bu kâğıtlar ise bölgede kadınlar tarafından üretilmiştir. Bu gelişmeler kadın istihdamının önünü açmıştır. Normal sigara kâğıdına oranla daha kalın ve kaba olan bu kâğıt, uzun ve giderek incelen çubuk şeklindeki kutularda satışa sunulmuştur. Bu kâğıtların uzunluğu iki buçuk santimetre olarak saptanmıştır (Güler, 2010: 58, 96, 98, 100-101). 1844 yılındaki bu durumun aksine 1875 yılında Urfalılar tarafından tütün tüketimi fazla ilgi görmemiştir. Bu dönemlerde tütün uzun çubuklara takılmış olan çamurdan yapılmış lülelerde veya sebil olarak nitelendirilen çamur pipolar aracılığı ile içilmiştir (Açanal, 2015: 7).

¹ 1805 yılından sonra tütün bir sanayi ürünü olarak üretilmeye ve ticareti yapılmaya başlanmıştır. Bu yeni gelişme ise tütünün önemini arttırmıştır (Erlar, <https://cities.blacksea.gr/en/samsun/4-1-1/>).

² Sigara ve tütün tüketicileri, Osmanlı'nın son dönemlerinde sigara ve benzeri tütün ürünlerinin tüketiminde yoğun olarak kullandıkları mekânlar arasında kahvehaneler yer almıştır (Asoğlu, 2021: 104).

Tütün, Reji Şirketi'nin kuruluş tarihi olan 1883 yılına kadar tüm imparatorlukta 1879 ile 1881 yılları arasında Rüsum-ı Sitte İdaresi tarafından idare edilmiştir (BOA. HR. İD. 290/50-1, 2; BOA. Y. A. RES. 4/70-3; Dıġıroġlu, 2007: 28-29). Bu hususun Urfa için de geçerli olduğunu belirtmek mümkündür. İdare 1 Ocak 1880 tarihinde faaliyetlere başlamıştır (Yiġit, 1989: 86-87). Daha sonra ise 1881 ile 1883 yılları arasında bölgedeki tütün üretimi Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi'nin¹ denetimine girmiştir (Pamuk, 2019: 122-124; Özcan, 2011: 89-96; Çetin, 2018: 242-244; Eroġlu, 2010: 67). Tütün yönetiminin Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi'ne devredilme yetkisi Muharrem Kararnamesi'nin 9. maddesinde belirtilmiştir (Arnavut, 2017: 72; Daġ, 2022: 163). 1883 yılında ise Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi Muharrem Kararnamesi'nde kendisine tanınan hakkı kullanarak bu alanda meydana gelen gelir kaybını engellemek amacıyla tütünün imtiyaz hakkını 30 yıllığına² Fransız tahvil sahiplerine vermiştir (Varcan, 2000: 166-167; Özcan, 2011: 129-130; Gürdamar, 2019: 21-22). Kararnamenin 9. maddesine dayanılarak *Memalik-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye Duhanları Müsterekü'l-Menfa Reji Şirketi Genel Müdürlüğü*³ adıyla kurulan şirket, (Quataert, 2017: 35-36; Oktar, 2007: 45; Parvus Efendi, 1977: 40-41) kısa sürede imparatorluk genelinde teşkilatlanmıştır (BOA. ŞD. 75/3367; Dikmen, 2010: 149-151; Kurt ve Şehitoġlu, 2021: 1705-1706). Halk arasında kısaca Reji Şirket olarak isimlendirilen (Dıġıroġlu, 2014: 231) kurum, çokuluslu yabancı sermaye eli ile finanse edilip İstanbul merkezli Osmanlı Bankası, Viyana merkezli Kredianstalt grubu ve Berlin merkezli Bleichröder Bankası ortaklığıyla 27 Mayıs 1883 tarihinde kurulmuştur (Young, 1907: 191-192; Autheman, 2002: 15-116; Sağlam, 2020: 40; Toprak 1982: 96; Eldem, 1944: 76-77; Varol, 2007: 95). Şirketin teşkilatını sağladığı bölgelerden biri de Halep vilayetine bağlı olan Urfa sancağı olmuştur (Pamuk, 1984: 49-51).

Çalışmada Reji Şirketi'nin 1883 yılında kurulmasıyla birlikte Urfa sancağındaki tütün tarımı üzerindeki kontrolün doğurmuş olduğu sonuçlar aktarılmaya çalışılmıştır. Çalışma sürecinde incelenmiş arşiv belgeleri ve ikincil kaynaklar neticesinde tütün ziraatının bölgedeki alanı, idarenin üreticiler, tüketiciler, tüccarlar ve yerel yönetim ile ilişkileri konunun ana hatlarını oluşturmuştur. Reji Şirketi'nin faaliyete geçmesiyle birlikte bazı Anadolu vilayetlerindeki uygulamaları akademik ilgiye mazhar olmuştur.⁴

¹ Düyunu Umumiye-i Osmaniye Varidat-ı Muhassasa İdaresi olarak da isimlendirilmektedir (Adiloġlu, 2021: 68).

² 1914 yılında 30 yıllık imtiyaz süresinin bitmesiyle birlikte yapılan antlaşma gereği imtiyaz süresi 15 yıl daha uzatılarak 1923 yılına kadar imtiyaz hakkı tanınmıştır. 1923 yılında satın alınmasına dair karar alınmış ve devir için görüşmelerin yapılmaya başlanmış olmasına rağmen şirket görevine 1925 yılına kadar devam etmiştir; (BOA. MV. 165/11; BOA. BEO. 4219/316355; Daġ, 2021: 1334).

³ Şirket için Fransızca kullanılan isim La Societe de la Regie Cointeressee des Tabacs de l'Empire Ottoman olarak belirlenmiştir (Morawitz, 1902: 284).

⁴ Bu alanda 1995 yılında Muhsin Altun tarafından *Osmanlı Tütün Tekeli Memalik-i Osmaniye Duhanları Müsterek'ül-Menfaa Reji İdaresi* ile İ. Coşkun Ceylan tarafından *Türkiye'de Tütün Politikasının Tarihsel Gelişimi* başlıklı yüksek lisans tez çalışmaları hazırlanmıştır. Bu çalışmalar lisansüstü akademik manada ulaşabildiğimiz en çalışmalardır. Bu çalışmaları 1998 yılında Mehmet Akpınar'ın *Reji İdaresi (1908-1925)* başlıklı Yüksek lisans çalışması takip etmiştir. Makale çalışmalarına örnek olarak 1999 yılında Erdoğan Keskinlikç'in *Bir Osmanlı Özelleştirme Modeli: Reji-Tütün İdaresi*, 2009 yılında Gazi Giray Günaydın'ın Canik Mutasarrıflığı'nda *Tütün Rejisi Uygulamaları Karşı Tütün Amelelerinin Tepkileri (1908)*, 2014 yılında Filiz Dıġıroġlu'nun *Selanik Ekonomisinde Unutulmuş Bir Alan: Tütün Üretimi, Ticareti ve Reji (1883-1912)*, 2015 yılında Serdar Ösen'in *Osmanlı Devleti'nde Tütün Kaçakçılıyla Mücadele: Niġde Örneği*, 2018 yılında Tiġinçe Oktar ile Mehmet Mübarek Alan'ın *Reji Şirketi Cibali Tütün Fabrikası İşçi Grevleri (1883-1925)*, 2021 yılında Sezgin Zabun'un *Osmanlı Devleti'nde Tütün Ticareti: Aslıoġlu Serahim'e Ait Adana Tütün Fabrikası Örneği* çalışmaları örnek gösterilebilir. Sempozyumda veya kongrelerde sunulan çalışmaların da olduğu saptanmıştır. Bu bağlamda 2011 yılında Filiz Dıġıroġlu'nun *Samsun Reji İdaresi*, 2015 yılında Erol Karcı'nın *Reji İdaresi'nin Tokat ve Çevresindeki Usulsüz Uygulamalarına Dair Bazı Tespitler (1886-1911)*, 2016 yılında Serdar Ösen'in *20. Yüzyıl Başlarında İzmit Sancağı'nda Tütün Üretiminde Karşılaşılın Sıkıntılar ve Tütün Kaçakçılığı*, 2022 yılında Mustafa Daġ'ın *27 Aralık 1886 Tarihli İnhisar-ı Duhan Nizamnamesinin Tabikine Dair Bir Değerlendirme*, başlıklı çalışmaları örnek verilebilir. Kuşkusuz Reji Şirketi kitap çalışmalarına da konu olmuştur. Bu çerçevede 2000 yılında Fatma Doğruel ile A. Suut Doğruel'in *Osmanlı'dan Günümüze Tekel*, 2007 yılında Emine Gürsoy Naskali'nin editörlüğünde hazırlanan *Tütün Kitabı*, 2011 yılında İsmail Balkan'ın *Yine Kolcular Döndü Mü? Son Tütüncü Öldü Mü?*, yine 2011 yılında Bülent Ertem'in *Kaçakçılık ve Terör Sarmalında Tütün Savaşları*, 2013 yılında Nuray Ertürk Keskin ile Melda Yaman Öztürk'ün *Türkiye'de Tütün Reji'den Tekel'e Tekel'den Bugüne*, 2014 yılında H. Vakıf Mercimek ile İ. Eren Akçiçek'in editörlüğünde hazırlanan *Mucizeden Belaya Yolculuk Tütün*, 2017 yılında Donald Quataert'ın *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi*

Lakin benzer ilgilinin Urfa sancağı için gösterilmediği tespit edilmiştir. Bundan dolayı yabancı sermaye eli ile kurulmuş şirket olan Rejinin Osmanlı taşrasındaki uygulamalarının tam olarak görülebilmesi için bölge araştırmalarının önemi ortadadır. Bu bağlamda resmin tamamının görülmesi için eksik ve çalışılmayan bölge uygulamaları yapılmalıdır. Bu nedenle literatürde çalışılmamış olan Urfa bölgesi uygulamaları arşiv belgeleri ışığında kaleme alınmıştır. Ayrıca arşiv kaynaklarına ek olarak 19. yüzyıl içerisinde Urfa'dan geçmiş seyyahların Urfa sancağına dair notları istifade edilen kaynaklar arasında yer almıştır. Bunun yanı sıra 1889 ile 1910 yılları arasında konu alan vilayet salnamelerinden ve birçok telif eserden de istifade edilmiştir. Böylece çalışmanın literatürdeki boşluğu doldurması hedeflenmektedir. Bu hedef doğrultusunda 1883 ile 1925 yılları arasında Reji Şirketi'nin Urfa sancağında Halep Reji İdaresi'ne bağlı müdürlük olarak teşkilatlanması, Müdürlükte görev yapan idarecilerin keyfi ve kanunsuz uygulamaları ile kayıt dışı ekonomi girişimlerine karşı yürütmüş olduğu mücadeleye odaklanılmıştır.

1. URFA REJİ MÜDÜRLÜĞÜNÜN KURULUŞU

Urfa Reji Müdürlüğünün kuruluş tarihi ve ilk teşkilat yapısıyla ilgili kesin bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak Reji Şirketi'nin 1883 yılında kurulmasından sonra hükümet ile yapılan antlaşma gereği imparatorluk genelinde olduğu gibi Urfa vilayetinde de belirlenmiş olan arazi, bağ ve bahçelerde üretilen tütün üzerinden idareye öşür vergisi verilmesi kararı sancağa 1885 yılında bildirilmiştir. Bu bilgi ise bize müdürlüğün 1885 yılında aktif olduğu hakkında yorum yapma imkânı tanımaktadır (Dağ, 2022: 77; BOA. A.) MKT. MHM. 490/22; BOA. MV. 9/54). Müdürlük ile ilgili elde edilen en erken bilgiler 1885 yılını işaret ederken teşkilat yapısıyla ilgili birtakım bilgiler saptanmıştır. Bu doğrultuda şirketin sancaktaki teşkilat yapısı tablo 1'de aktarılmıştır.

Tablo 1. Urfa Reji Müdürlüğünün Teşkilat Yapısı

Halep Reji İdaresi	Urfa Reji Müdürlüğü	Hısn-ı Mansur Reji Memurluğu
		Viranşehir Reji Memurluğu
		Birecik Reji Memurluğu
		Suruç Reji Memurluğu

Kaynak: Zeki, 1928: 334

Tablo 1'deki veriler incelendiğinde Halep Reji İdaresi'ne bağlı olarak faaliyet gösteren Urfa Reji Müdürlüğü sancak merkezindeki şubesi dışında sancağın dört kazasında memurluk şeklinde teşkilatlandırıldığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda idarenin teşkilat yapısı, Suruç Reji Memurluğu, Hısn-ı Mansur Reji Memurluğu, Viranşehir Reji Memurluğu ve Birecik Reji Memurluğu şeklinde teşekkül ettirilmiştir. Reji Şirketi'nin imparatorluk genelinde oluşturmuş olduğu idari yapıyla benzerlik gösteren Urfa Reji Müdürlüğü, şirketin tipik taşra teşkilatlanmasına örnek olarak gösterilebilir. Ancak sancağa bağlı olan Suruç kazasında idarenin müdürlük olarak teşkilatlandırılmış olması diğer taşra teşkilatlarından ayrıt eden önemli bir özellik olmuştur (Üner, 2019: 365).

Müdürlüğün ikametgâh olarak kullandığı yapı ile ilgili detaylı bilgi elde edilememiş olsa da 1902 yılında yapının kira ödemesiyle ilgili bir gelişmenin kayıtlara yansdığı saptanmıştır. Buna göre Urfa İptidai Mekteplerinin 1902 yılına ait gelir listesinde müdürlüğün kira bedeli ile ilgili bilgiler

Yayımlı ve Direniş 1881-1908, 2021 yılında Özge Togrul'ın *19. Yüzyılda Doğu Akdeniz'de Kaçakçılık*, başlıklı çalışmaları örnek gösterilebilir. Buna dair örnekleri çoğaltmak mümkün olmakla birlikte belirtilen eserlerin künyeleri kaynakça kısmında belirtilmiştir.

mevcuttur (Palalı, 2021: 96-97). Bu yapıyla ilgili verilen bilgilere bakıldığında ise yapı 4 oda, 2 ambar ve 1 ahırdan meydana gelmiştir. Urfa İptidai Mektebine ait olan bu yapı 3.000 kuruş icar bedeliyle Urfa Reji Müdürlüğüne kiralanmıştır¹ (Karakaş, 2012: 166; BOA. DH. MKT. 543/25). Zaman içerisinde 1902 yılında rejide müdürlük görevini icra eden kişi fiyatı fazla bularak ödeme konusunda direnç göstermiş ve kira bedelini de düşürmek istemiştir. Ancak İptidai Mektebi'nde görev yapan öğretmen ve memurların maaşlarının ödenmesinde sıkıntı çekilmesinden dolayı bu talebe olumlu cevap verilmemiştir. Böylece müdürlüğün kira indiriminde bulunma talebi İptidai Mektebi idarecileri tarafından reddedilmiştir (BOA. MF. MKT. 770/3). Görüldüğü üzere Reji bölgede ihtiyaç duyduğu binaları çeşitli kurumlardan kiralama suretiyle işlerini yürütüyor burada da Maarif Nezareti'ne bağlı bir devlet okulunun mekanlarını kiralamaktan geri durmuyor, zaman içinde kira bedeli ile ilgili sorunlar yaşayabiliyordu.

1.1. Müdüriyetin İdari Personeli ve Faaliyetleri

Reji Şirketi'nin faaliyete geçmesiyle eş zamanlı olarak Urfa Reji Müdürlüğü'nün de faaliyete geçmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Müdürlük bünyesinde görev yapan personel tüm Reji teşkilatlarında olduğu gibi müdür, nazır, kâtip, muhammin, kolcu, sandık emini, ambarcı ve muhasebeci gibi vazifeler üstlenmişlerdir. Bu bağlamda, Halep vilayet salnameleri incelendiğinde idarenin bölgede personel bulundurmasıyla ilgili en erken bilginin 1887 yılına ait olduğu tespit edilmiştir. Reji Şirketi'nin teşekkül ettirilmesinden yaklaşık 3 yıl sonra Urfa sancağında rejinin aktif olarak faaliyette olduğu müdürlükte görev yapan bir müdür ile kâtip Reşit Efendi'nin isminin salnamede yer almasından anlaşılmaktadır. Ancak müdürün ismine dair bilgilere yer verilmemiştir (Halep Vilayet Salnamesi, Hicri: 1305: 196). 1887 yılının aksine personel kadrosu hakkında daha ayrıntılı bilginin elde edildiği 1889 yılında görev yapan memurlar arasında müdür Rıza Efendi, muhasebeci ve sandık emini Kâmil Efendi ve ambar memuru Halil Efendi'nin isimleri yer almıştır. Bu isimlerin yanı sıra Reji Şirketi'nin kolluk kuvveti olarak nitelendirilen kolcu sayısının da 93 olduğu görülmüştür. Ayrıca bu kolcuların süvari ve piyade olduğu bilgisine de ulaşılmıştır. Kolcu sayısının tespit edilmiş olması müdürlüğün bölgede kaçakçılarla mücadele yürüttüğünü ve tütünü denetim altına almak amacıyla kolluk kuvveti desteğine başvurduğunu göstermektedir. Daha önceki yılların aksine müdürlük hakkında ayrıntılı isim listesinde geçen bilgilerin yanı sıra merkeze bağlı Suruç kazasında görev yapan memurların isimlerine de yer verilmiştir. Bu çerçevede, önceki yıllara nazaran 1889 yılı itibariyle Reji Müdürlüğüne bağlı olan Suruç kazasında Rejiyi temsilen memur olarak Bektaş Ağa'nın görev yaptığı görülmektedir (Halep Vilayet Salnamesi, Hicri: 1307: 172, 175).

1890 yılına gelindiğinde ise sancakta faaliyette olan Reji Müdüriyetinde müdür olarak Reshi Efendi görev yapmıştır. Aynı yıl içerisinde sancağa bağlı olan bir diğer kaza olan Birecik'te memur Şükrü Efendi, muhasebeci Amidi Efendi ile Nizip memuru Salih Efendi'nin isimleri mevcuttur. Suruç kazasında ise Reji memuru olarak Bektaş Efendi'nin 1889 yılından itibaren üstlenmiş olduğu görevi devam ettirdiği görülmektedir (Halep Vilayet Salnamesi, Hicri: 1308: 231, 235, 267). 1891 yılında Urfa Reji Müdürlüğünde ve müdürlüğe bağlı olan Birecik ile Nizip kazalarında Reji Müdürlüğünü temsilen görev yapan idari personelin isim listesi tablo 2'de belirtilmiştir.

¹ Aynı binanın 1900 yılındaki senelik kira bedeli 50 lira olarak belirlenmiştir. Ancak Karakoyun Deresi'nin kurumasından dolayı bu miktarın 35 liraya düşürülmesi kararı alınmıştır (BOA. MF. MKT. 480/44; BOA. MF. MKT. 540/7).

Tablo 2. 1891 Urfa Reji Müdüriyeti Görevlileri

Urfa Sancağı Reji Müdüriyeti Görevlileri (1891)		
İdare	İsim	Görev
Urfa Sancağı Reji İdaresi	Ziyor Efendi	Müdür
Urfa Sancağı Reji İdaresi	Selim Efendi	Muhasebeci
Urfa Sancağı Reji İdaresi	Asadur Efendi	Ambarcı
Birecik Kazası Reji İdaresi	Mustafa Lami Efendi	Müdür
Birecik Kazası Reji İdaresi	Yunus Efendi	Muhasebeci
Nizip Kazası Reji İdaresi	Salih Efendi	Memur

Kaynak: Halep Vilayet Salnamesi (Hicri: 1309: 159, 161).

1891 yılında şubenin müdürlük vazifesini icra eden Ziyor Efendi'nin 1892 yılında görevini Arslan Bey'e devrettiği saptanmıştır. Müdür Arslan Bey'in yanı sıra müdürlükte muhasebeci olarak Selim Bey'in ve ambarcı olarak da Asadur Efendi'nin isimlerine yer verilmiştir. Urfa sancağında görev yapan bu isimlerin yanı sıra aynı yıl içerisinde Birecik kazasında da reji müdürü olarak Mustafa Lami Efendi'nin, ambar memuru olarak Agop Efendi'nin, (BOA. Y. PRK. UM. 35/112) muhasebeci olarak Yunus Efendi'nin, Nizip memuru olarak da Salih Efendi'nin kazalarda rejiiyi temsilen görev yaptıkları aktarılmıştır. Yine 1892 yılında sancağın bir diğer kazası olan Rumkale'de (Halfeti)¹ Reji adına memur olarak Şakir Efendi görev yapmıştır. Siverek kazasında ise memur olarak Mehmet Rıza Efendi vazife icra etmiştir (Halep Vilayet Salnamesi, Hicri: 1310: 248, 251, 252, 254). Siverek kazasında görev yapan bir diğer Reji memuru Mustafa Saffet Efendi'dir.² Saffet Bey, devletin farklı kurumlarında görev aldıktan sonra 28 Eylül 1884 tarihinde 200 kuruş maaşla Siverek Reji müdürlüğü ikinci kâtipliğine tayin edilmiştir. 12 Haziran 1886 tarihinde kâtipliğin kapatılmasıyla birlikte 17 Eylül 1886 tarihinde kısa süre açıkta kaldıktan sonra 150 kuruş aylıkla Reji Müdürlüğü satış kâtipliği görevine getirilmiştir. 13 Haziran 1887 tarihinde ise yine 150 kuruş maaşla Reji Müdürlüğü sevk memurluğuna tayin edilmiştir. Saffet Bey, 2 Haziran 1889 tarihine kadar rejideki görevini icra etmiştir (BOA. SAİD.d. 117/431-218). Görev icra eden ambar memurlarının varlığı sancakta şirketin ambar bulundurduğunu göstermektedir. Nitekim 1893 yılında Urfa sancağında Rejinin beş ambar bulundurduğunu anlaşılmaktadır. Bu ambarların³ dağılımına dair bilgiler ise tablo 3'te yer almıştır.

¹ Tarih boyunca pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Rumkale (Halfeti) Urfa'nın Osmanlı hakimiyetine girmesiyle birlikte uzun dönem idari manada Urfa'ya bağlı kalmıştır. Ancak 1914 ile 1926 yılları arasında kısa bir dönem Antep'e bağlanmıştır. 1926 yılında tekrar Urfa'ya bağlanmıştır (Ekinci, 2006: 264; Tanık, 2022: 355-356)

² 1865 yılında Siverek'te Ali Ağa'nın oğlu olarak doğan Mustafa Saffet Efendi, ilk eğitimini Siverek Sübyan Mektebi'nde tamamlamıştır. Daha sonra Rüştüye Mektebi'nde eğitim aldıktan sonra 22 Temmuz 1882 tarihinde Siverek Belediye ve Zabıta Tahrirat Kalemi Nüfus İdaresi'nde göreve başlamıştır. 1883 tarihine kadar bu görevi icra etmeye devam etmiştir. 28 Temmuz 1883 tarihinde aylık 400 kuruş maaş ile Karakeçi Nahiyesi Aşar Kol Muharrirliğine atanmıştır. 28 Eylül 1884 ile 2 Haziran 1889 tarihleri arasında Rejinin farklı mevkilerinde görev aldıktan sonra 13 Temmuz 1889 tarihinde 150 kuruş maaş ile Ziraat Bankası Siverek katipliğine atanmıştır. 24 Mayıs 1892 tarihine gelindiğinde ise 120 kuruş aylık maaş ile Siverek Nüfus Katipliği vazifesini icra etmek üzere görevlendirilmiştir (Sağır, 2018: 111-112).

³ 1920 yılında Urfa Mutasarrıflığı sınırları içerisinde bulunan reji ambarlarında tutulan dökük tütünlerden haftalık 1 kuruş 5 para, bohça halinde bulunanlardan ise her 4 bohça için 1 kuruş 20 para alınması kararlaştırılmıştır. Bu paralar tütünlerin ambarda bulunması karşılığında kira ücreti adı altında alınmıştır (BOA. DH. İ. UM. 22/61).

Tablo 3. Urfa Reji Müdüriyeti Ambarları (1893)

Nezaret	Müdüriyet	Ambarın Yer	Ambar	Yıllık Kira
Halep Nezareti	Urfa Müdüriyeti	Urfa Merkez	1	2.291 kuruş
Halep Nezareti	Urfa Müdüriyeti	Suruç	1	582 kuruş
Halep Nezareti	Birecik Memuriyeti	Birecik Merkez	1	2.200 kuruş
Halep Nezareti	Birecik Memuriyeti	Nizip	1	485 kuruş
Halep Nezareti	Birecik Memuriyeti	Rumkale	1	291 kuruş

Kaynak: BOA. ŞD. 2616/24.

Tablo 3'teki veriler incelendiğinde Urfa sancağında 1893 yılında toplamda beş adet ambarın bulunduğu, bunlardan 1'i Urfa merkezde, 1'i Suruç kazasında, 1'i Birecik kazasının merkezinde, 1'i Nizip kazasında ve 1'i de Rumkale kazasında bulunmaktadır. Urfa Reji Müdürlüğüne bağlı olan bu ambarların yıllık toplam kira bedelinin ise 5.849 kuruş olduğu tespit edilmiştir. Şirket ile Osmanlı hükümeti arasında imzalanan şartname gereğince 100.000 kıyye tütün üretiminin yapıldığı her köyde veya birkaç köyün bir araya getirilmesiyle birlikte ortak noktanın belirlenerek bir ambarın bulundurulmasına yönelik karardan (BOA. DH. İD. 95/15; BOA. DH. MKT. 1462/55) hareketle Urfa sancağında 1893 yılında beş ambarın bulunuyor olması 500.000 kıyye tütün üretiminin yapılabileceğini göstermektedir. Her bir kıyyenin 1,282 kg (Sertoğlu, 1986: 86, 186) olduğundan hareketle 641.000 kilo tütün üretiminin yapıldığına dair çıkarımda bulunmak mümkündür.

1895 yılında Urfa sancağında Reji Şirketi adına müdür olarak Ayetullah Efendi görev yaparken muhasebeci ile ambarcılarının da bulunduğu aktarılmıştır (Halep Vilayet Salnamesi, Hicri: 1313: 278). Lakin muhasebe ve ambarcının isimlerine dair veriler elde edilememiştir. 1896 yılında Urfa sancağında bulunan müdürlükte görevli olarak müdür Basil Şaravi Efendi, muavini Enes Bey, muhasebeci Mihal ve ambarcı Mihal'in isimlerine yer verilmiştir. Suruç kazasında ise memur Ali Rıza Efendi'nin görev yaptığı belirtilmiştir (Halep Vilayet Salnamesi, Hicri: 1314: 364, 380). 1897 yılında Halep vilayet salnamesi incelendiğinde Urfa sancağında reji müdürü olarak Mihal Efendi, müdür Muavini Mihal Efendi, muhasebeci Habip Efendi ve ambarcı Yusuf Efendi görev yapmıştır. Suruç kazasında ise reji memuru olarak Ali Rıza Efendi görev icra etmiştir. Urfa Reji Müdürlüğünde görev yapanlar arasında müfettiş Mösyö Korbeti ile nazır Yusuf Latif Efendi yer almıştır. Yine aynı yıl içerisinde Reji Şirketi'ne bağlı olarak faaliyette olan fabrika kontrol memuru İskender Efendi, evrak memuru Beşir Efendi, sandık emini Reşit Efendi, fabrika¹ memuru Corci Efendi ve satış memuru İskender Efendi'nin isimlerine yer verilmiştir. Fabrika memurunun ismine yer verilmiş olması bölgede Rejinin denetimi altında tütün imalatının da yapıldığını göstermektedir (Halep Vilayet Salnamesi, Hicri: 1315: 151, 151, 267, 285).

1898 yılına gelindiğinde ise Urfa sancağında müdürlükte görev yapan isimlerin bir önceki yıllara aynı olduğu sadece ambar memuru olarak görev yapan Yusuf Efendi yerine Armenek Efendi'nin göreve geldiği görülmüştür. Yine 1897 yılında Suruç kazasında görev yapan reji memurunun aynı olduğu görülmekle birlikte sancağa bağlı Birecik'te ise görevli memur olarak Hasan Bey'in ismine yer verilmiştir. Ayrıca sancağa bağlı olan Harran kazasında görev yapan reji görevlileri ile ilgili bilgi de aktarılmıştır. Harran kazasında rejiyi temsilen Musa Efendi'nin görev yaptığı belirtilmiştir (Halep Vilayet Salnamesi, Hicri: 1316: 293, 303, 312, 315). 1899 yılına gelindiğinde ise 1897 yılından

¹ Fabrikayla ilgili ayrıntılı bilgiye ulaşılmamakla birlikte şirketin lağvedilmesinden sonra 1925 yılında İhisarlar İdaresi'ne bağlı atölye olarak faaliyet gösterdiği tespit edilmiştir. Bu durum ise Reji döneminde bölgede tütün imalatının yapıldığını göstermektedir (Yurtoğlu, 2018: 103).

itibaren müdürlükte görev yapan isimlerin aynı olduğu çıkarımı yapılabilmektedir. Birecik kazasında 1898 yılından itibaren görev yapan Hasan Bey'in bir sonraki yılda aynı görevi icra ettiği görülmektedir. Aynı şekilde Suruç kazasında da müdürlüğü temsilen memur Ali Rıza Efendi görevine devam etmiştir. Harran kazasında rejiyi temsilen memur Musa Efendi görev icra etmiştir (Halep Vilayet Salnamesi, Hicri: 1317: 293, 303, 312, 315). 1900 yılında Urfa sancağı reji müdürü olarak Beşir Hayati Efendi, dava vekili olarak Hacı Ahmet Efendi, muhasebeci olarak Habip Efendi ile ambarcı olarak Mihal Bey'in isimlerine yer verilmiştir. Aynı yıl içerisinde Birecik kazasında rejiyi temsilen Agop Efendi, Siverek kazasında ise Mihal Efendi görev icra etmişlerdir (Halep Vilayet Salnamesi, Hicri: 1318: 308, 319, 328).

1902 yılında Birecik kazasında rejiyi temsilen memur Agop Efendi ile kâtip Yusuf Efendi görev almıştır. Suruç kazasında ise memur Müslüm Efendi görev yapmıştır. Harran kazasında Urfa Reji Müdürlüğü adına İmam Efendi vazife üstlenmiştir (Halep Vilayet Salnamesi, Hicri: 1320: 336, 348, 350). 1903 yılında ise Urfa Sancağı Reji Müdürlüğünde görev yapan isimler şu şekilde sıralanmıştır; müdür Cemal Efendi, dava vekili Hacı Ahmet Efendi, muhasebeci Sami Efendi ile muhasebeci Mihal Efendi'dir. Birecik kazasında ise Agop Efendi ile kâtip Yusuf Efendi'nin isimlerine yer verilmiştir. Rumkale kazasında rejiyi temsilen Halil Efendi görev yapmıştır. Suruç kazasında memur Müslüm Efendi'nin ismine yer verilmiştir. Harran kazasında memur Ali Efendi'nin görev aldığı tespit edilmiştir (Halep Vilayet Salnamesi, Hicri: 1321: 378, 394, 402, 411, 417). 1904 yılına gelindiğinde Birecik Reji Memuriyetinde Mustafa Sıdkı Efendi'nin¹ görev icra ettiği saptanmıştır. Şöyle ki, Mustafa Sıdkı Efendi, 1 Kasım 1904 ile 18 Şubat 1904 tarihleri arasında Birecik Reji Memuriyetinde aylık 500 kuruş maaş ile memurluk görevini icra etmiştir (BOA. DH. SAİDd. 145/227; Çelikkut, 2019: 81).

1907 yılında Urfa Reji Müdürlüğünde görev yapan bir diğer isim de Mustafa Hakkı Efendi'dir.² Mustafa Hakkı Efendi Birecik kazasında Ziraat Bankası'nda görev aldıktan sonra 28 Nisan 1907 tarihinde 150 kuruş maaşla Birecik Reji İdaresi kontrol memurluğuna tayin edilmiştir. Aynı yıl içerisinde 22 Ağustos 1907 tarihinde Rumkale kazasında 250 kuruş aylık maaş ile Ziraat Bankası şubesinde sandık muhasebe kâtibi olarak tayin edilmiştir. Bu bilgiden hareketle Mustafa Hakkı Efendi'nin genel olarak Ziraat Bankası şubelerinde görev icra ettiği 4 ay gibi kısa bir süre Reji'de görev icra ettiği saptanmıştır. Birecik Ziraat Bankası'ndaki maaşına dair bilgi elde edilememekle birlikte 150 kuruşluk Reji dönemindeki maaşının Rumkale Ziraat Bankası'na atanarak 250 kuruşa çıkarılmış olması terfi olarak nitelendirilebilmektedir. Yine bu örnek üzerinden devlet memurlarının Reji Şirketi bünyesinde de istihdam edilebildiği çıkarımını yapmak mümkündür (BOA. DH. SAİDd. 161/247-347).

1908 yılında Urfa sancağında Rejiyi temsilen görev alan isimlere bakıldığında ise memur olarak Hacı Ahmet Efendi, kâtip, muhasebeci ve ambarcı olarak Karabet Efendi'nin isimleri

---

¹ 1872 yılında tüccardan Mehmet Emin Efendi'nin oğlu olarak Kıbrıs'ta dünyaya gelen Mustafa Sıdkı Efendi, Kıbrıs Sıbyan Mektebinde ilk eğitimini aldıktan sonra Beyrut Mekteb-i İdadi-i Mülkiye'de eğitim almıştır. 27 Mayıs 1899 ile 27 Ekim 1899 tarihleri arasında aylık 200 kuruş maaşla İskenderun Rüsumat İdaresi'nde görev icra etmiştir. Daha sonra sırasıyla 250 kuruş aylık maaş ile İstimator Vekaletinde, 130 kuruş aylık Arabacı Vekaletinde, 300 kuruş aylık maaş ile İskenderun Reji Memuriyetinde, 300 kuruş maaşla Ayıntab Reji Memuriyetinde, 500 kuruş aylık maaş ile Kilis Reji Memuriyetinde, 500 kuruş maaşla Birecik Reji Memuriyetinde, 400 kuruş maaş karşılığında Beyrut Ziraat Bankası Şubesinde, 500 kuruş maaşla Adana Ziraat Bankasında, 500 kuruş maaş karşılığında Kilis Reji Memuriyetinde ve son olarak 500 kuruş maaş karşılığında İirazat Mukayyidliğinde görev icra etmiştir Bkz. (DH. SAİDd. 145/227).

² 1885 yılında Urfa sancağında Abdurrahman Alaaddin Efendi'nin oğlu olarak dünyaya gelen Mustafa Hakkı Efendi, Urfa Sıbyan Mektebi'nde eğitim aldıktan sonra Birecik kazası Ziraat Bankası'nda sandık görevlisi olarak bir müddet görev yaptıktan sonra 28 Nisan 1907 ile 22 Ağustos 1907 tarihleri arasında Rejide görev üstlenmiştir. 22 Ağustos 1907 tarihinde sonra ise Rumkale kazasında Ziraat Bankasında görev üstlenmiştir (Ekinci ve Asoğlu, 2020: 259)

görülmektedir. Nizip kazasında ise görevli olarak memur Sabri ile kâtip Yusuf Efendi'nin isimlerine yer verilmiştir. Rumkale'de ise Halil Efendi Urfa Reji Müdürlüğünü temsilen görev yapmıştır. Suruç kazasında ise Reji Şirketi ile Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi'ni temsilen Halil Bey görev almıştır (Halep Vilayet Salnamesi, Hicri: 1324: 403, 420, 430, 440). 1910 yılında Urfa Reji Müdürlüğünde memur olarak Hacı Ahmet Efendi, kâtip, muhasebeci ve ambarcı olarak Karabet Efendi görev icra etmişlerdir. Birecik kazasında Memur Sabri Efendi ile Kâtip Yusuf Efendi görev yapmıştır. Rumkale kazasında ise müdürlüğü temsilen memur Hüseyin Efendi'nin görev yaptığı tespit edilmiştir (Halep Vilayet Salnamesi, Hicri: 1326: 402, 419, 427). 1908 yılında müdürlükte görev yapan ambar memuru Karabet Efendi dışında tüm personelin Müslüman olması dikkat çekmektedir.

Müslüman olmayan personelin neredeyse tamamı ise Ermeniler arasından seçilmiştir. Bu seçimde ise bölgede Müslüman nüfusuyla birlikte Ermeni nüfusunun da yoğun olması etkili olmuştur. Nitekim Urfa Reji Müdürlüğünde Ermeni vatandaşların da yoğun olarak görev aldıkları tespit edilmiştir. Bu görevliler genel olarak memur ve ambarcı olarak karşımıza çıkmıştır. Buna örnek olarak ise memur Agop Efendi, Ambarcı Asadur Efendi ve Armenek Efendi'nin isimleri gösterilebilir (Ertaş, 2016: 10) Urfa Reji Müdürlüğüne yapılan atamalar, Müslüman halk ve idareciler nazarında endişelere neden olmuştur. Bu bağlamda, 1895 yılında Urfa sancağında Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi bünyesinde bölgede faaliyette bulunan Urfa Reji Müdürlüğündeki görevlilerin usulsüz davranışlar içerisinde bulduklarına şahit olunmuştur. Bu doğrultuda Urfa halkı tarafından Reji Müdürlüğüne yönelik ilk şikâyetler 1888 yılında başlamıştır. Urfa ahalisi tarafından usulsüz ve keyfi uygulamalarından dolayı şikâyetlere neden olan isim 1888 yıllarında Urfa Reji Müdürlüğünde müdürlük görevini icra etmiş olan Emil Efendi olmuştur. İtalyan tebaasından olan Emil Efendi hakkında Urfa merkeze bağlı Mevlüd-i Halil Mahallesi'nde imamlık yapan İmam Halil ile arkadaşlarının imzasını taşıyan bir şikâyet telgrafı merkeze iletilmiştir (BOA. Y. PRK. AZJ, 14/36). Ermenilerin müdürlük bünyesinde girişmiş olduğu faaliyetlerden duyulan rahatsızlığı imamlık yapan bir Müslüman tarafından çekilen telgrafta dile getirilmiş olması Ermeniler ile Müslümanlar arasında bir gerginliğin var olduğunu göstermektedir.

İmam Halil ile Urfalı eşrafının imzasını taşıyan telgrafın içeriğine bakıldığında ise Emil Efendi'nin müdürlüğe getirilir getirilmez 150 kişiden oluşan bir kolcu teşkilatı oluşturduğu anlaşılmaktadır. Oluşturmuş olduğu bu ekibin içerisinde bulunanların çoğu daha önce çeşitli suçlardan sabıkalı olan kişilerden oluşmasının yanı sıra bu kişilerin devlet kanunlarına riayet etmeyen asilerden oluştuğuna dikkat çekilmiştir. Başlarına kolcubaşı olarak atamış olduğu kişilerin liderliğinde geceleri sabahlara kadar bölge halkının hanelerini keyfi olarak basarak hiçbir sebep ileri sürmeksizin sağa sola ateş açarak asayiş sorunlarının yaşanmasına yol açmışlardır. Dahası hamile bir kadının çocuğunu düşürmesine neden olmuşlardır. Kolcular bu usulsüz girişimleriyle yetinmemiş sabahları şehrin giriş kapılarında durarak geçiş yapanları sebepsiz yere arayarak mal varlıklarına el uzatmışlardır. Yine tütün aramak bahanesiyle gelip giden vatandaşların koyunlarını gasp etmişlerdir. Yazılmış olan telgrafın içeriğinde son olarak kanun bilmez kolcuların bu tür girişimlerinin halk için dayanılmaz dereceye geldiği, bu gibi girişimlere izin veren ve kolcuları bu konuda cesaretlendiren müdürün görevden alınmaması durumunda bölgede büyük bir infiale neden olacağı belirtilmiştir. 8 Eylül 1888 tarihinde çekilmiş olan bu şikâyet telgrafına imza atan kişiler arasında Kâmilzâde Mehmed Kâmil, Hâcıkâmilzâde İbrahim Halil, Salih Efendizâde Mahmud, Harranizâde Ali, Abacıoğlu Eyyüb Sabri, Bekirzâde Mehmed, Hüseyin Paşazâde Mahmud, muteberandan Betros, muteberandan Kivork, muteberandan Cebail, muteberandan Toma, muteberandan Betros, muteberandan Ohannes, muteberandan Boğos, esnaf Naum, esnaf Betos, esnaf Amo, esnaf Toma gibi isimlerin yanı sıra bölge eşrafının imzası yer almıştır. Şikâyet metnine imza atanlar arasında Müslüman ve Gayrimüslim isimlerin olması dikkat çekicidir (BOA. Y. PRK. AZJ, 14/36). İmam Halil imzasıyla Halep vilayeti ve Maliye Nezareti'ne iletilen şikâyet üzerine gerekli işlemlerin yapılması hususunda karar alınmıştır.

Lakin tahkikatın ne yönde ilerlediği ve neticenin ne olduğuna dair veriler elde edilememiştir (BOA. DH.MKT. 1541/117; BOA. DH.MKT. 1543/114).

Müdüriyette vazife icra eden görevlilerle ilgili yapılan bir diğer şikâyet de 1895 yılında gerçekleşmiştir. Ermeni olaylarının imparatorluk genelinde şiddetli olduğu bu dönemde Urfa Reji Müdürlüğünde müdürlük görevinde bulunan Ata Bey'in görevinden ayrılarak İstanbul'a gitmesi üzerine yerine Ermeni Kaspar Efendi tayin edilmiştir. Kaspar Efendi müdürlük görevine Eylül 1895 yılında başlamıştır. Bu arada Urfa 5. Ordu Kumandanlığı tarafından yapılan araştırmalar neticesinde Urfa Kumandanı Mirliya Latif Efendi tarafından Erkan-ı Harbiye Nezareti'ne 25 Eylül 1895 tarihinde çekilen telgrafın içeriğinde Reji Müdürlüğünde bulunan bazı görevlilerin bölgede asayiş bozmak amacıyla bazı girişimlerde bulduklarına dair ifadelere yer verilmiştir. Müdür Kaspar Efendi hakkında yapılan araştırmalar neticesinde bölge müdürlüğünde çalışan Müslüman sayısını azaltarak Ermeni sayısını müdürlük bünyesinde arttırmaya başladığı anlaşılmıştır. Bu doğrultuda da daha önce Urfa'da tüccarlık yaparak kumpanya işleten Kaspar Efendi müdür olduktan sonra müdürlükte aktif olarak görev yapan 18 kolcunun yeterli olmasına rağmen buna ek olarak tamamı Ermenilerden oluşan 22 yeni kolcu ataması yapmıştır. Müdüriyette toplamda 40 kolcunun her 10 kişisi için bir kolcubaşı olmak üzere 4 görevli ataması daha yapmıştır. İdareye bilinçli olarak alınan bu Ermeniler dışında yine Ermeni vatandaşlardan 5 süvari kolcu ataması yapılmıştır. Aslında müdür Kaspar Efendi daha önce müdüriyetin müdürlük görevini icra etmiş olan Ata Bey döneminde bu gibi girişimlerde bulunmuşsa da pek başarılı olmamıştır. Ancak Ata Bey'in görevden ayrılması ve kendisinin müdürlük görevine getirilmesi üzerine yukarıda adetleri hakkında bilgi verilen görevlileri işe alarak bölgede yaşayan Müslümanların tepkisine neden olmuştur (BOA. A.) MKT. MHM. 646/37).

Esasen müdürün göreve gelmesiyle birlikte müdürlükte Müslüman görevliler saf dışı bırakılarak Ermeni vatandaşların sayıları arttırılmaya çalışılmıştır. Ataması yapılan bu Ermenilerin ise Müslümanlara ve imparatorluğa karşı kötü niyet besleyen kişilerden seçilmesi ise tesadüfi olmasa gerek. Bu görevlilerin silah taşıma ve her istedikleri yere rahat girip çıkabilme yetkilerinin olması ve davranışlarından dolayı kısa sürede Müslüman halk ve kolluk kuvvetleri arasında rahatsızlığa neden olmuştur (Bozan, 2008: 226-227; Asoğlu, 2019: 156). Nitekim Yüzbaşı Rıza Bey liderliğinde jandarmanın takibi neticesinde Beştepe adı verilen bölgede yer alan mağalarda yapılan arama neticesinde barut yapımında kullanılan araçlar ile barut bulunmuştur. Yapılan tahkikat neticesinde üretilen barutların elde edilmesinde henüz yeni görevlerine başlamış olmalarına rağmen kolcuların desteği olduğu tespit edilmiştir. Kolcuların bu gibi işlerle yetinmedikleri gibi Urfa bölgesinde görev yapan Süvari Hamidiye 54. Alay Zabiti Yüzbaşı Hacı Yusuf Efendi'nin kayınbiraderini silahla tarayarak şehir merkezine kadar kovalama cüretini de göstermişlerdir. Aslında yapılan atamalardan önce Ermeniler tarafından bu tür girişimlerin olduğunu öngören Urfa Redif Kumandanlığı bu tür makamlara yapılan atamalarda dikkat edilmesi yönünde merkeze telgraf çekmişse de gerekli önlemlerin alınmadığı tespit edilmiştir. Urfa Reji Müdürlüğünde görev yapan Ermeni memurların bu tür girişimleri halk arasında memleketlerinin Ermeniler tarafından işgal edileceği söylentilerini güçlendirmiştir.¹ Bu söylentiler ise bölgede asayişin bozulmasına neden olmuştur. Asayişin sağlanmasının zorlaştığı bu dönemde Müslüman halk ise karşı harekete geçerek güvenliğini ve memleketinin bütünlüğünü sağlamaya çalışmıştır (Bayraktar, 2007: 137).

Müdürlük bünyesinde görev icra eden Ermeni personel bu gibi problemler neden olurken müdürlük çatısı altında vazife yapan bir diğer Gayrimüslim kesim Rumlar olmuştur. Sözelimi, Kafidis Efendi ile Yorgaki Efendilerin isimleri örnek gösterilebilir. Müdürlükte muhasebecilik görevini icra eden Kafidis Efendi ile ilgili yapılan araştırmalar neticesinde yasadışı faaliyetler

¹ Nitekim aynı tarihte bölgede ilk Ermeni isyanının gerçekleşmesi dikkat çekmektedir (Asoğlu, 2018: 27).

içerisinde bulunduğu anlaşılmıştır. Kafidis Efendi hakkında yapılan suçlama üzerine icra edilen tahkikat neticesinde Osmanlı ordusunun Yunan ordusuna karşı yenilgisini tasvir eden kartpostallar hazırlayarak bazı yerlere posta yoluyla ulaştırırken yakalanmıştır. Yine muhasebecinin Urfa Hastanesi operatörü Yorgaki Efendi'nin görevinden alınışına tepki göstererek asılsız telgraflar çekmiş olduğu da tespit edilmiştir. Bu telgrafi çekmesinin önemli nedenlerinden biri de üzerinde yoğunlaşan dikkatleri farklı yerlere çekmek istemesidir. Bu gibi girişimlerde bulunarak halkı galeyana getirme ve dış devletlerin dikkatini bölgeye çekme hedefinde olduğu tespit edilerek görevden uzaklaştırılmış ve hakkında yargılama süreci başlatılmıştır. Suçluların tespit edilmesi durumunda görevlerinden uzaklaştırılması müdürlüğün işleyiş mekanizmasını aksatmamaya yönelik bir tedbir olarak nitelendirilebilir (BOA. DH. EUM. EMN. 56/18). Rum milletinden müdürlükte görevlendirilmiş olan bu iki memurun faaliyetlerine yönelik bilgidir hareketle devlet çıkarlarına karşı Yunan ordusuna hizmet etmeye çalıştıkları söylenebilir. Yabancı sermayeli şirketin bünyesinde Müslüman ve Gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının istihdam edildiği tespit edilmiştir. Lakin Gayrimüslim vatandaşların Müslümanlara oranla daha önemli mevkilerde görevlendirildiği saptanmıştır. Bu görevliler arasında ise bölgede nüfusları yoğun olan Ermeniler yer almıştır. Şirket çatısı altında faaliyet gösteren Ermeniler aidiyet duydukları devletlerin de etkisiyle Türk-Ermeni çatışmasında şirketin kendilerine tanımış olduğu hak ve yetkileri kullanarak Türklerin aleyhine faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu faaliyetler arasında silah ve patlayıcı maddeler ilk sırada yer almıştır. Yine bir diğer kesim olan Rumlardan seçilen görevlilerin de aynı şekilde devlet çıkarlarına aykırı olarak bölgede Yunanlıların lehine faaliyetlerde buldukları gözlemlenmiştir.

1.2. Müdürlüğün Tütün Kaçakçılığı Faaliyetlerini Önleme Girişimleri

Kaçakçılık genel olarak bir emtianın kanun ve yasalara aykırı olarak ülke içerisinde dolaştırılması ya da ülke dışına çıkartılması olarak tanımlanmaktadır (Hamzaoğlu, 2020: 206). Fakat Reji Şirketi'ne göre tütün kaçakçıları ruhsatsız şekilde tütün eken, satan, tüketen ve imal edenlere denilmiştir. Bunlar tütün dükkân ve fabrikalarında tütün kıyıcılığı yapanlar, tütün imalatına yönelik kullanılan aletleri üreten ile satanlar ve ruhsatsız olarak ticaretini yapan kişiler kaçakçı olarak tanımlanmıştır. Nitekim bu eylemleri gerçekleştirenler devlete karşı suç işlemiş kişiler olarak görülmekteydi (Batman, 2013: 58). Reji döneminde tütün alanında kaçakçılık faaliyetlerine Ayıngacılık, (Aliş, 2007: 249) kaçakçıya ise Ayıngacı ismi verilmiştir (Erdoğan Öztürk, 2007: 237; Şenel, 2007: 363).

Reji Şirketi'nin faaliyette olduğu ilk yıllarda Urfa sancağında tütün alanında kayıt dışı ekonomi girişimleri meydana gelmiştir. Bu tür girişimler müdürlük ile devlet kurumları arasında meydana gelen yazışmalara yansımıştır. Bu yazışmalar incelendiğinde Birecik kazasının kaçakçılıkta¹ öne çıktığı çıkarımı yapılabilmektedir. Birecik bölgesinde görev yapan zabıta ile reji görevlilerinin ortak yürütmüş olduğu çalışmalar neticesinde bölgede çok sayıda kaçak tütün bulunarak el konulmuştur. Ancak daha sonra Birecik kaza mahkemesi tarafından görülen dava neticesinde kaçakçılar serbest bırakılmış, tütünler ise kaçakçılara geri verilmiştir. Mahkemenin bu yöndeki kararına karşı çıkan şirket gerek kendi gerekse devlet çıkarlarına aykırı olduğunu ifade ederek gerekli araştırma ve incelemelerin yapılması yönünde talepte bulunmuştur. Lakin bu talebin ne yönde cevap bulduğuna dair bilgi mevcut değildir. Nitekim yapılan arşiv taramasında bu hususta bilgiye ulaşılamamıştır (BOA. DH. İD. 94/5). Yerel mahkemenin vermiş olduğu karara müdürlüğün itiraz etmesi, şirketin çıkarlarını gözetme hususunda hak arayış mücadelesi verdiğini göstermektedir.

¹ Urfa bölgesinde kaçakçılık faaliyetinde bulunan kesimin kullanmış olduğu önemli güzergahlardan biri de Basra'dan başlayıp Bağdat – Musul – Mardin – Urfa – Diyarbakır – Harput – Malatya – Sivas – Tokat – Amasya – Samsun- Sinop yoluyla Karadeniz'e ve oradan deniz yoluyla İstanbul'a ulaşan ticaret yoludur (Hamzaoğlu, 2019: 75).

Birecik kazasına bağlı olan Nizip¹ nahiyesinde bu tür kaçakçılık faaliyetlerinin sıklıkla meydana geldiği saptanmıştır. Sözcüleri, Nizip nahiyesinde tespit edilen kaçakçılık girişimlerinden biri 1900 yılında meydana gelmiştir. Tütün kaçakçılığının yapıldığına dair bilginin alınması üzerine bu girişimlerde bulunan kaçakçıların yakalanması ve kaçakçıların mallarına el konulması amacıyla harekete geçilmiştir. Fakat Urfa Mutasarrıflığından Halep vilayetine çekilmiş olan telgrafta kaçakçıların, tütün sökümlü için bölgeye gönderilen reji memurları ve jandarmaya karşı mukavemet gösterdiği belirtilmiştir. Dahası Nizip ahalisi içerisinde bulunan bazı kişilerin gelen bu görevlilere silah çekerek mukavemet gösterdiği de belirtilmiştir. Telgrafın devamında ise bu gibi girişimlerin önünün alınması amacıyla kaçakçıları ve ahaliyi bu gibi davranışlara cesaretlendirenlerin yakalanıp cezalandırılması için bölgeye yardımcı müfreze askerlerinin gönderilmesi talep edilmiştir (BOA. DH. MKT. 2302/100).

Tütün sökümlü için vazifelendirilmiş olan görevlilere mukavemet gösterilmesi sadece Urfa özelinde görülmediği buna benzer vakalar birçok vilayette yaşandığı tespit edilmiştir. Bu çerçevede, 1896 yılında Adana vilayetine bağlı olan Bulanık kazasında tütün imalatı yapan Abdülkadir Efendi ile 300 işçisinin reji görevlilerine karşı mukavemet göstermesi örnek gösterilebilir (BOA. DH.MKT. 2229/73). Gerek Urfa gerekse diğer bölgelerde reji görevlilerine karşı meydana gelen bu tür girişimler, ahalinin şirkete olan bakış açısını zedelediği gibi kaçakçıları veya ruhsatsız şekilde faaliyette bulunan şahısları da cesaretlendirmekteydi.

Devlet ve şirket çıkarlarını zedeleyecek olan bu tür girişimlerin önlenmesi için 1900 yılında meydana gelen vakadan dolayı kolluk kuvveti desteğine yönelik Urfa sancağından gelen talep Halep vilayetinden Dâhiliye Nezareti'ne iletilmiştir. Nezarete çekilen telgrafta tütün kaçakçılığı ile mücadelede Rejinin görevlilerine zabita kuvvetlerinin de destek vermelerine dair anlaşmaya dikkat çekilerek sancağın kaçakçılığa karşı jandarma desteğinin sağlanmasına yönelik talebinin olumlu karşılanması istenmiştir (BOA. ŞD. 2235/5). Nizip nahiyesinde ruhsatsız tütün ekiminden dolayı yaşanan olaya verilen cevap ise takviye müfrezinin gönderilmesinin çözüm olmadığı yönünde olmuştur. Kumandan vekili tarafından verilen cevapta bir süre önce Cısr-i Şuur kazasında buna benzer bir vakanın meydana geldiği belirtilmiştir (BOA. DH. ŞFR. 240/31). Cısr-i Şuur kazasında meydana gelen ruhsatsız ekilen tütünlerin sökümlünün yapılması amacıyla bölgeye gönderilmiş olan müfreze askerlerine kaçakçılar tarafından mukavemet gösterilmiş hatta silah çekildiğini belirtmiştir. Buna cesaret eden kişilerin yakalanıp yargıya teslim edilmelerine rağmen henüz ceza almadıklarına dikkat çekilmiştir. Bu gibi girişimlerde bulunan suçluların ceza almasının ertelenmesi uygulaması devam ettikçe, suçluların en ağır şekilde cezalandırılmadıkça ve gerekli olan kanuni düzenlemelerin yapılmadığı müddetçe bölgede yeni başlayan bu gibi yasadışı işlerin önlenmesi için müfrezinin gönderilmesinin çözüm olmayacağı belirtilmiştir. Yine suçluların cezalandırılmadığı gibi bu suçluların cezalandırılması amacıyla mahkemeye başvuran şahısların ceza aldığı da tespit edilmiştir (BOA. DH. MKT. 2246/34). Ancak bölgede bu gibi girişimlerin önlenmesi amacıyla Dâhiliye Nezareti'nden 1901 yılında Halep vilayetine çekilen telgrafta Nizip nahiyesinde gerekli olan tüm önlemlerin alınması ve müfreze desteğinin Adana ile Halep vilayetlerinden sağlanması hususunda Adana ve Halep kumandanlıkları bilgilendirilmiştir. Bölgede kaçakçılık faaliyetlerinin önlenmesi ve tespit edilmiş olan kaçak tütünlerin sökümlü için görev yapacak memurlara eşlik etmek üzere toplamda 7-8 jandarma neferinin olduğu ve bunun beşinin ise postane memuru olduğu belirtilmiştir (BOA. BEO. 1422/106614).

¹ Urfa sancağına bağlı olan Birecik kazasına tabi olan Nizip, 1909 yılına kadar karye, daha sonra ise nahiyeye çevrilmiştir (BOA. DH. MUİ. 28/48; BOA. TMİK. S. 29/60; BOA. TMİK. S. 55/70).

Urfa Mutasarrıflığı tarafından 25 Ekim 1899 tarihinde Nizip bölgesinde meydana gelen kaçak tütün ekiminin sökülme işlemleri, ekilmiş olan tütünlerin toplanması, kaçırılan kaçak tütünlerin ele geçirilmesi, kaçakçılarının tutuklanması sırasında memurlara karşı gelerek memur, kolcu ve jandarmalara karşı silah çekenlerle ilgili gerekli işlemlerinin yapılması için bölgeye gönderileceklerle birlikte ilave askerlerin görevlendirilmesi talep edilmiştir. Bölgenin geniş olması ve tütün ekiminin yaygın olarak yapılmasından dolayı bu gibi işlemlerin bölgede yapılması için 15-20 müfrezenin yeterli olmayacağı en az 80'den fazla müfreme neferinin gönderilmesi gerektiği belirtilmiştir. İlk talebe karşılık 15 müfrezenin gönderildiği bu müfrezenin 15 gün boyunca bölgede kaldığı ancak yetersiz olmasından dolayı desteğin artırılması hususunda yeniden bir talepte bulunmuştur. Bu talepte sayı olarak 100 müfreme belirlenmiştir. Fakat buna karşın 20 müfreme gönderilmiştir. Netice olarak Urfa sancağında görev yapan 37 neferin yanı sıra 50 nefer ile Nizip bölgesinde gerçekleştirilecek tahkikata katılma kararı alınmıştır (BOA. BEO. 1440/107999). Benzer vakanın Kastamonu ile Erzurum arasında gerçekleşen kaçakçılık faaliyetleri sırasında gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. Şöyle ki, kaçakçılık faaliyetlerinin önlenmesinde yetersiz kalan reji kolcularına birer vapur ve torpidoyla 20 müfrezenin görevlendirilmesi kararı alınmıştır (BOA. BEO. 1606/120393; BOA. BEO. 3561/267048). Urfa dışında Kastamonu ve Erzurum dolaylarında da kolcu yetersizliğinden dolayı devlet kolluk kuvvetlerinden yardım istenmesi Reji Şirketi'nin kaçakçılara karşı kolluk kuvveti açısından yetersiz olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu gibi yerlerde kaçakçılarla yürütülen mücadelede şirket ile devlet iş birliğinin sıklıkla gerçekleştirildiği görülmektedir.

Bölgede yaşanan bir diğer kaçakçılık girişimi de sancağa bağlı olarak yeni teşkil edilmiş olan Harran kazasında meydana gelmiştir. Sözgelimi, 1898 yılında kazada meydana gelen kaçakçılık faaliyetlerinin engellenmesi ve asayiş sorunlarının önlenmesi hususunda görev yapan 56 jandarma neferi bulundurulmuştur. Ayrıca Urfa bölgesinde görev yapan 222 neferden olan Urfa taburuna ek olarak 93 neferin daha eklenmesine karar verilmiştir. 1898 yılı bütçe planında Harran kazasında tütün kaçakçılığının önlenmesi ve bölge asayişinin sağlanması amacıyla yapılacak çalışmaların giderleri, hükümet konağının ve askeri müfreme kışlasının inşaa masrafları için toplamda 128.838 kuruş ayrılmıştır. Planlanmış olan bu mali bütçenin yanı sıra yapılan araştırmalar neticesinde Harran kazasında kaçakçılığın önünün alınması amacıyla görev alan 56 askerden oluşan kolluk kuvvetinin yetersiz olduğu ve kolcu sayısında artışa gidilmesi yönünde karar alınması gerektiği belirtilmiştir (BOA. ŞD. 642/46). Kaçakçılıkla mücadele çerçevesinde kolcu yetersizliğinden yakının sadece Harran bölgesi olmamış buna benzer bir şikâyetin de Trabzon vilayetine bağlı Gümüşhane sancağında yaşandığı tespit edilmiştir. Buna dair şikâyetler yoğun olarak 1891 yılında gerçekleşmiştir (BOA. DH. MKT. 1870/122; BOA. DH. MKT. 1785/102). Kolcu yetersizliğine dair şikâyetlere Urfa'nın dışında Erzurum, Kastamonu ve Trabzon ile Gümüşhane'nin eklenmiş olması şirketin imparatorluk genelinde kolcu açısından kaçakçılarla mücadelede yetersiz kaldığı tezini destekler niteliktedir. Yine bölgede kaçakçılığa karşı alınan önlemlerden biri de ahalinin kaçak tütün ekme girişiminde bulunmaması için nasihatle bulunulmasıdır. Sözgelimi, 1903 yılında Birecik kazasında meydana gelen gelişme örnek gösterilebilir. Şöyle ki, Birecik kazasına bağlı olan Camii Şerif Mahallesinde ahalinin Reji nizamnamesine aykırı olarak tütün ektiği Reji memurları tarafından tespit edilmiştir. Ahalinin bu hususta kaçak tütün ekiminden uzak durması için nasihatle bulunulmasının yanı sıra kaçak ekilen tütünlerle ilgili gerekli muameleler icra edilmiştir (BOA. Y. PRK. AZJ. 46/3; Ögüt, 2011: 97).

Reji kolcu ve memurların kaçakçılarla mücadelede üstlenmiş oldukları aktif görevlerinin yanı sıra birtakım yasadışı olaylara müdahil olduklarına dair örnekler de tespit edilmiştir. Bu çerçevede 1906 yılında sancağa bağlı olan Germuş köyünde meydana gelen vaka örnek olarak incelenebilir. Bu problem 1906 yılında Germuş köyünde ikamet etmekte olan Ermeni ahalisinden Sogumun Haçeryan ve üç arkadaşının öldürülmesiyle meydana gelmiştir. Sogumun Haçeryan, Sarkis Der Kerkiyan, Kirikir Haçeryan ve Karabet Canubyan isimindeki Ermeni ahalisinden olan tüccarların katledilmesi

olayıyla ilgili araştırma yapılması talep edilmiştir. İsimleri belirtilen bu tüccarlar genel olarak Zor sancağına bağlı olan Deyr kasabası ile Re'sül'ayn ve Viranşehir bölgeleri arasında ticari faaliyetler içerisinde bulunmuşlardır. Üç tüccar Urfa'dan Deyr kasabasına ticaret eşyası götürüp satış işlemlerini bitirdikten sonra geri dönüş için yola çıkmışlardır. Dönüş yolunda olan bu tüccarlarla Reji kolcuları karşılaşmıştır. Bu kolcuların isimlerine bakıldığında ise Bağdatlı Mehmet, Murtaza Ali, Abdülgani, Kerküklü Merdan, Sofi ve Süleyman Efendilerdir. Bu karşılaşma neticesinde kolcular ile tüccarlar arasında bir arbede yaşanmış ve bu arbede neticesinde üç tüccar reji kolcuları tarafından öldürülmüş ve üzerlerinde bulunan 1.500 mecdiye altını, hayvanları ile eşyaları gasp edilmiştir. Bu tüccarların reji kolcuları tarafından öldürüldükleri iddia edilmiştir. Bu iddiaların araştırılması tahkikat süreci başlatılmıştır. Yapılmış olan araştırma-incelemeler neticesinde reji kolcularının bu cinayeti gerçekleştirdiği anlaşılacak yargılama süreci başlatılmıştır (BOA. DH. TMİK. M. 237/58).

Yapılan yargılama neticesinde kolculardan Bağdatlı Mehmet Efendi ile Kerküklü Merdan Efendi tutuklanmıştır. Lakin daha sonra Bağdatlı Mehmet serbest bırakılmış, Merdan'ın ise tutukluluk halinin devam etmesine karar verilmiştir. Mahkeme tarafından verilmiş olan bu karara tüccarların yakınları itiraz ederek isimleri sayılan tüm suçluların bu işi yaptıklarına dair delillerin olmasına rağmen sadece Merdan Efendi'nin tutuklandığını ve diğer tutuklanan kişilerin serbest bırakılmasının kanunlara aykırı olduğu belirtilmiştir. Bu hususta 28 Ekim 1906 tarihinde adaletin tecelli etmesi talebinde bulunulmuştur. Ermeni patrikliğinin bu talebi neticesinde suçlular ile ilgili verilmiş olan hükümler ve suçluların cezalarının uygulanıp uygulanmadığının anlaşılması, Bağdatlı Mehmet'in serbest bırakılıp bırakılmadığının anlaşılması amacıyla araştırma süreci başlatılmıştır. Ancak araştırmanın ne yönde neticelendiği bilgisine ulaşılamamıştır (BOA. DH. TMİK. M. 237/58). Ele alınan bu örnekten hareketle Reji bünyesinde görev icra eden kolcuların bazı tüccarlara kaçakçılık yaptıklarına dair ithamda bulunarak mallarına el koyabildikleri, dahası direnenlerin ise canına kıyabildiği anlaşılmaktadır. Adi bir vaka olarak cereyan eden bu gibi yasadışı faaliyetlerle uğraşanların bir kısmının serbest bırakılması bölge esnafının korku ve endişe duymasına neden olduğu saptanmıştır. Kolcular ile tütün tüccarları arasında yaşanan bu soruna benzer bir vaka 1895 yılında Erzurum'da yaşanmıştır. Kaçakçıların takibi esnasında kolcular ile Ermeni tütün tüccarları arasında meydana gelen tartışma kısa sürede büyüyerek çatışmaya neden olmuştur. Çatışma neticesinde 5 Ermeni tütüncü hayatını kaybetmiş, 6 Ermeni ise tutuklanmıştır. Daha sonra ise yürütülen muhakeme neticesinde tıpkı Merdan Efendi gibi tutuklananlar olduğu gibi Bağdatlı Mehmet gibi kolcular da serbest bırakılmıştır (BOA. HR. TH. 166/40; BOA. DH. ŞFR. 185/5). Kolcuların usulsüz davranışlarına dair bu iki farklı bölgede ele alınan örneklerden hareketle cezalandırılanlar olduğu gibi suçlu oldukları halde herhangi bir cezaya maruz kalmayanların da olduğu saptanmıştır. Bu durum ise kolcuların keyfi davranışlarının artmasına neden olmuştur.

Bu gibi kanunsuz girişimde bulunan kolcular olduğu gibi şirket çıkarları doğrultusunda görevini icra etmeye devam eden kolcuların da olduğuna dair örnekler saptanmıştır. Bu bağlamda kaçakçılık faaliyetinde bulunan bir grup, kaçak tütünlerle birlikte Hısn-ı Mansur kazası civarında faaliyetler yürütmüştür. Urfa sınırları içerisinde kaçak tütün ithal etmek isteyen Hısn-ı Mansur kazası ahalisinden 14 kişinin kaçakçılık yaptıklarına dair iddialar ortaya atılmıştır. Bu iddialar üzerine yapılan araştırmalar neticesinde ihbarın asılsız olmadığı anlaşılmıştır. Bu çerçevede gerekli önlemler alınarak kaçakçıların ve kaçak malların yakalanması için harekete geçilmiştir. Kolcular tarafından yapılan uzun takipler neticesinde kaçakçıların yerleri tespit edilerek üzerlerine gidilmiştir. Yapılan operasyon neticesinde 18 bin küsur kuruş ele geçirilirken kaçak tütünlere dair izler bulunamamıştır. Yine bu kaçak yüklerin taşınmasında kullanılan 18 katır da zapt edilmiştir. Bilgi edinilemeyen bir diğer hususta kaçakçıların akıbeti olmuştur. Bu doğrultuda kaçakçıların derdest edilip edilmedikleri veya kolcular ile çatışmanın yaşanıp yaşanmadığına dair bilgiler mevcut değildir. Nitekim arşivde yapılan taramalar neticesinde konuyla ilgili bilgiye ulaşılamamıştır (BOA. ŞD. 2905/11).

Hısn-ı Mansur'dan gelen kaçakçılar dışında bölgede bu tür yasa dışı girişimlerde bulunan kaçakçıların giriş-çıkış yaptığı bir diğeri bölge de Deyr-i Zor Mutasarrıflığı olmuştur. Sözelimi, Deyr-i Zor Mutasarrıflığında 1902 yılında meydana gelen kaçakçılık faaliyeti örnek gösterilebilir. Deyr-i Zor Mutasarrıflığı tarafından bölgede alınan ihbar üzerine yapılan araştırmalar neticesinde bir kaçakçı grubunun 197 kilo kaçak tütününü Urfa bölgesinden sevk etmeye çalıştığı tespit edilmiştir. Bu bilgi doğrultusunda kaçakçılar takibat altına alınarak yapılan operasyon neticesinde kaçak tütünlerin tamamı ele geçirilmiştir. Deyr-i Zor Mutasarrıflığı tarafından konuyla ilgili bölgede yapılan araştırmalar neticesinde köy ahalisinin bu işlere alışık olmadığı ve bu tütünlerin Deyrlilerden (Deyr-i Zor) birkaç kişi tarafından Urfa'dan getirildiği anlaşılmıştır. Bu doğrultuda yapılan takibat neticesinde şimdilik bu fiiliyatı gerçekleştiren 5 kişi yakalanmış ve İstinaf Mahkemesi tarafından davalarının görülmesi için derdest edildikleri belirtilmiştir. Tutuklanan şahıslarla ilgili İstinaf Mahkemesi'nde görülen davanın neticesine dair bilgi mevcut değildir. Nitekim arşivde konuyla ilgili yapılan kaynak taramasında konuyla alakalı bilgiye ulaşılamamıştır (BOA. DH. MKT. 2540/108).

Bölgede meydana gelen kaçakçılık faaliyetleri dışında kaçak sevkiyatın gerçekleşmemesine rağmen müdürlük tarafından kaçakçılık yapıldığına dair iddiaların da ortaya atıldığına dair örneklerin meydana geldiği de saptanmıştır. Kaçakçılık olarak nitelendirilen bu faaliyetlerin ruhsatlı şekilde tütün ticareti olmasına rağmen şirket ile tüccarlar arasındaki rekabetten dolayı böyle bir durumun doğmasına yol açmıştır. Bu bağlamda, Urfa Mutasarrıfı Neşet Bey'in ticari faaliyetleri örnek gösterilebilir. Şöyle ki, Neşet Bey, İzmir ve bazı yerlerden getirtmiş olduğu tütün tüccarları aracılığı ile tütün ticareti faaliyetlerinde bulunmuştur. Müdürlük ise bu gibi kişilerin tütün kaçakçılığı yapmak üzere bölgeye getirdikleri ve İzmir'den Urfa'ya kaçak tütün sevkiyatında bulduklarına dair iddialar ortaya atmıştır. Bu iddialar çerçevesinde Reji Urfa Mutasarrıfına başvuruda bulunarak bu hususta gerekli önlemlerin alınmasını talep etmiştir (BOA. BEO. 2999/224852). Urfa Mutasarrıflığı aracılığı ile Halep Valiliğine iletilen bu talep hakkında çalışmalar başlatılmıştır (BOA. BEO. 3006/225392). Halep Valiliği tarafından Neşet Bey ile ilgili ortaya atılan iddiaların araştırılması üzerine tahkikat sürecini başlatmıştır. Valilik tarafından yapılan tahkikat neticesinde Mutasarrıf Neşet Bey hakkında şirket kurup kaçak tütün satışı yaptığıyla ilgili olan iddiaların asılsız olduğu anlaşılmıştır. Halep vilayeti tarafından alınan bu karar Urfa Mutasarrıflığına iletilmiştir. Urfa Mutasarrıflığı ile bu kararı Reji Müdürlüğüne bildirmiştir (BOA. BEO. 3008/225574). Reji tarafından ortaya atılan iddianın asılsız çıkması şirket ile tütün tüccarı arasındaki çekişmeyi açıkça gözler önüne sermektedir. Nitekim ticaret yapmak amacıyla dışarıdan getirilen tütünlerin müdürlüğün bölgedeki satışını olumsuz yönde etkileyeceği göz önünde bulundurularak müdürlük tarafından bu gibi faaliyetlerin kaçakçılık olarak nitelendirildiği görülmektedir.

Urfa sancağında tütün kaçakçılığının meydana geldiği bir diğeri bölge de Küçük Telmayan köyü olmuştur. Urfa sancağına bağlı olup o dönemdeki şartlara göre 5 saatlik mesafede olan köyde tütün kaçakçılığı yapıldığına dair istihbarat alınmıştır. Bu istihbarat doğrultusunda yapılan araştırmalar neticesinde 12 yük kaçak tütünün bölgeye ithal edilmeye çalışıldığı tespit edilmiştir. Yine bölgeden elde edilmiş bilgi ve yapılan araştırmalar neticesinde 12 yüklük kaçak tütünün ithal edilmesini sağlayan kaçakçıların köyün muhtarı tarafından korunarak saklanmalarına yardımcı olunduğu tespit edilmiştir. Haberin alınması üzerine bölgeye reji tarafından gönderilmiş olan memur ile kolluk kuvvetleri muhtar engeliyle karşılaşmışlardır. Muhtar gelen görevlileri oyalayarak kaçakçılara tütünlerle birlikte kaçmaları için zaman kazandırmaya çalışmıştır. Nihayetinde muhtar engelini aşan görevliler muhtarın evinde arama yapma kararı almışlardır. Bu kararın alınmasında muhtarın sicili etkili olmuştur. Çünkü daha önce çevre köylerde meydana gelen kaçakçılık faaliyetlerinde kaçakçıların kaçması için görevlileri engelleme girişimlerinin olduğu bilinmektedir. Nitekim evinde yapılmış olan aramalar neticesinde kaçakçıları evinde gizlediğine dair deliller ele geçirilmiştir. Bu arada kaçakçılar ile Reji kolcuları arasında sıcak temas sağlanarak taraflar arasında çatışma

başlamıştır. Kaçakçıların açmış olduğu ateş bir kolcunun yaralanmasına ve daha sonra ölmesine neden olmuştur.¹ Kaçak tütünlerden ise sadece 6 yük² ele geçirilmiş diğer geri kalan 6 yük ise kaçakçılar tarafından kaçırılmıştır. Kaçakçılarla birlikte hareket ettiğine dair güçlü deliller bulunan muhtarla ilgili yasal işlemlerin yapılması amacıyla Reji İdaresi Müdürlüğü Komiserliği aracılığıyla Dâhiliye Nezareti'ne telgraf çekilmiştir (BOA. DH. MKT. 402/8).

Ancak gerek tütünlerle birlikte kaçan kaçakçıların gerekse hakkında yasal işlem başlatılan muhtarın akıbetiyle ilgili bilgilere ulaşılammıştır. Muhtarlar tarafından kaçakçıların kollandığına dair örnekler Urfa ile sınırlı kalmayarak çoğaltılabilir. Örneğin Erzurum vilayetine bağlı olan bir köyde 1910 yılında muhtarlık görevini icra eden Şaban ile kardeşi, tütün kaçakçısı Malazgirtli Reşit Efendi'yi evlerinde saklamışlardır (BOA. DH. MKT. 2910/89). Gerek Urfa'da gerekse Erzurum'da gerçekleşen örneklerden hareketle devlet memuru olarak nitelendirilebilecek muhtarların tütün kaçakçılarına yardım ve yataklık yapması şirket ile hükümetin karşı karşıya gelmesine yol açmıştır. Bu sebepten dolayı gerek hükümetin gerekse şirketin çıkarlarının zarar görmemesi amacıyla suçu sabit olarak belirlenen devlet veya şirket görevlilerin görevden azledilmelerinin yanı sıra birtakım cezalara çarptırıldığı sıklıkla görülmüştür. Böylece bu gibi yasadışı girişimlerin önü alınmaya çalışılmıştır. Lakin şirket ve hükümetin ortak mücadelesi çerçevesinde kaçakçılara karşı tam anlamıyla başarı sağlanmasına yetmemiştir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Osmanlı İmparatorluğu'nda zaman zaman önemli meselelerden bir olarak devlet gündemini meşgul eden yasadışı girişimlerden bir de kaçakçılık olmuştur. Bu tür kaçakçılık faaliyetleri, tütün alanında ekimin ve ticaretin başladığı ilk andan itibaren varlığını hissettirmeye başlamıştır. Reji öncesi süreçte tütünün devlet ve özel girişimcilerin tekeline verilmesi döneminde de bu problem sıklıkla devlet ve özel girişimcilerin gündeminde önemli yer tutmuştur. Bilhassa 1883 yılında Reji Şirketi'nin kurulmasıyla birlikte Anadolu'daki uygulamalarından dolayı bu alanda yasa dışı girişimlerde ciddi artışlar meydana gelmiştir. Reji Şirketi'ne dair mevcut literatür göstermektedir ki şirketin bölgesel uygulama ve yaptırımları sadece üreticiler üzerinde değil tüketici ve tüccarlar üzerinde de etkisini ciddi şekilde hissettirmiştir. Şirketin faaliyetleri neticesinde üreticiler artık istedikleri alanlarda istedikleri miktarda tütün ekemez olmuştur. Tüketiciler ihtiyaçlarını karşılayacak kadar tütün ekemedikleri gibi üretici veya tüccardan istedikleri kadar tütün alamamaya başlamışlardır. Üreticiler rejinin kaliteli tütünü iç piyasaya sürmemesinden dolayı ülkede kaliteli tütünün üretilmiş olmasına rağmen kalitesiz tütünleri değerinden fazla fiyatla satın alarak tüketmek zorunda bırakılmıştır. Tüccarlar ise artık istedikleri kadar tütün alım satımı yapamayacak ve depolarında tütün depolayamayacaktı. Bu gibi kısıtlayıcı ve yasa dışı politikalar neticesinde imparatorluk genelinde olduğu gibi Urfa sancağında da tütün kaçakçılığının artış göstermesine neden olmuştur.

Tütününü ucuza satmak istemeyen Anadolu köylüsü, ticaretini serbest şekilde yapmak isteyen tüccar ve kaliteli tütün tüketmek isteyen tüketici kaçakçılığa başvurmaktan başka çare bulamaz

¹ Kaçakçılar tarafından kolcuların öldürülmesine dair girişimlere Urfa dışında örnek olarak Trabzon'da meydana gelen vaka gösterilebilir. Kaçakçı Karabın Osman ile kolcular arasında meydana gelen çatışma neticesinde 2 kolcu öldürülmüştür (BOA. TMİK. M. 162/33).

² Bir hayvanın taşıyabileceği yük; bir ağırlık birimi, bir de para birimi için kullanılmıştır. Buna göre 1 yükün ortalama 100.000 Osmanlı akçesine denk geldiği söylenebilir. Fakat ağırlık birimi için net bilgi verilmemektedir. Nitekim yük tabiri at, merkep, katır ve devlerin taşıdığı her bir tarafa verilen isim olduğundan dolayı dönemin şartları ve hayvanın cinsine göre farklılık göstermektedir. Ancak ortalama olarak Anadolu'da bir merkebin taşıyabileceği yük miktarı en az 83,3 kg, en çok 135 kg, bir katır en az 157 kg, en fazla 190 kg, bir at en az 153 kg, en çok 214 kg, bir deve en az 200 kg, en fazla ise 314 kg yük taşıdığı söylenebilir (Hamzaoğlu, 2020: 135; Taşkın, 2005: 120-121; Halaçoğlu, 2014: 76; Taşkın, 2008: 69).

duruma gelmiştir. Nitekim bu gibi uygulamalar şirketin hükümet ile almış olduğu tüm önlemlere rağmen kaçakçılık faaliyetlerini önlemede başarılı olamamıştır. İfade etmeye çalıştığımız bu hususlardan dolayı imparatorluk genelinde olduğu gibi Urfa sancağında da tütün kaçakçılığının önüne geçilememiştir. Kaçakçıların Suriye'den Urfa'ya kaçak tütün getirip satışını yapabilmesi için gerek Suriye'de gerekse Urfa'da işbirlikçilerin olması gereklidir. Asayişin zayıf olduğu Suriye ile Urfa bölgesinde Reji Şirketi'nin uygulamaları ve bölge halkının kaçakçılığı önemli gelir kaynağı olarak görmesi bu iş birliğini kolaylaştıran unsurlar olmuştur. Kaçakçılık faaliyetlerini kolaylaştıran unsurların ahaliyi kaçakçılığa iten nedenler arasında sayılabildiği gibi müdürlüğün bölgedeki faaliyetleri de kaçakçılığın artışı sağlayan diğer nedenler olarak yorumlanabilir. Kaçakçılık faaliyetleri özellikle, Birecik, Suruç, Nizip ve sancak merkezinde yoğunlaşmıştır. Ancak tüm bu şatlara rağmen Reji Şirketi ile Urfa Mutasarrıflığının ortak çalışmalarıyla bu tür yasadışı faaliyetlerin engellenmesi yönünde etkin bir mücadele gösterilerek kaçakçılar yakalanıp derdest edilerek kaçakçılık faaliyetlerinin en aza indirilmesi amacıyla çalışmalara devam edilmiştir.

Tütün kaçakçılığı ile yürütülen mücadele çerçevesinde gerek reji kolcuların gerekse jandarmaların kaçakçılarla girmiş oldukları çatışmalar birçok insanın hayatını kaybetmesine yol açmıştır. Bu can kayıpları her iki tarafta da yaşanmıştır. Bölgede yaşanan sorunlara paralel olarak kolculara ihtiyaç duyulması ve kolcuların bölgede organize olarak ortaya çıkması kaçakçılığın doğal bir sonucudur. Şirket imparatorluk genelinde çeşitli sorunlara yol açmasının yanı sıra tütün tarım ve ticareti alanında yeni bir düzen oluşturmuştur. Yabancı sermaye ile kurulmuş olmasına rağmen kurduğu fabrika ve imalathaneleri modern aletlerle donatarak yeni istihdam alanları oluşturmuştur. Görüldüğü üzere faaliyette olduğu yıllarda tüm bölgelerde sosyo-ekonomik ve siyasi açıdan sonuçlar doğurmuştur. Müdürlüğün bölgede yol açtığı temel sorunlardan biri de Ermeni Osmanlı vatandaşlarını bünyesinde barındırarak yönetime karşı kışkırtma hareketleridir. Nitekim bu hususta sancak genelinde birçok örnek tespit edilmiştir. Ayrıca şirket menşeinin dış ülkeler olması, idari ve hukuki manada Osmanlı İmparatorluğu'nun yapısına uyum sağlamasını engellemiştir. Nitekim şirketin sorumluluğu Osmanlı hükümetine değil, sermayedar olan yabancı devletlere karşıydı. Öte taraftan yabancı sermayeli bir anonim şirket olarak bu kadar büyük bir gelir kalemini ve birçok Osmanlı vatandaşının geçimini temin ettiği tütün işini üstlenmek meşakkatli ve bir o kadar da karlı bir iş olmalıydı.

Kaynakça

- Autheman, A. (2002). *The Imperial Ottoman Bank*. 1. Baskı, İstanbul: Ottoman Bank Archives and Research Centre.
- Açanal, H. (2015). Ondokuzuncu Yüzyıl Sonlarında Urfa'da Sosyal Hayat. *ŞURKAV Dergisi*, 8(22), 6-11.
- Adiloğlu, B. & Yücel, G. (2021). Düyûn-ı Umûmiyye Osmanlı Devlet Borçları İdaresi. *Muhasebe ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 21, 67-78.
- Aslan, D. (2005). Dünyada ve Türkiye'de Tütün Kontrolünde Yeni Bir Dönem Başladı: Tütün Kontrolü Çerçeve Sözleşmesi. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 14(1), 19-21.
- Asoğlu, İ. (2019). Birliktelikten Yol Ayrımına Urfa Kazasında Gayrimüslimler (1880-1910). Yayınlanmamış Doktora Tezi, Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.
- Asoğlu, İ. (2021). Osmanlı Urfa'sında Kahve, Kahvehaneler ve Müdavimleri. *History Studies International Journal of History*, 13/1, 99-112.
- Asoğlu, İ. (2018). Osmanlı Son Döneminde Urfa'da Bir Ermeni Yerleşkesi: Telfutur Mahallesi ve Sakinleri. *Turkish Studies History*, 13/24, 17-32.
- Aliş, Ş. (2007). Edebiyatımızda Tütün Ekicileri ve Tütün İşçileri. *Tütün Kitabı*. Haz. Emine Gürsoy Naskali. 249-276. İstanbul: Kitapevi Yayınları.
- Altun, M. (1995). Osmanlı Tütün Tekeli Memalik-i Osmaniye Duhanları Müşterek'ül-Menfaa Reji İdaresi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akpınar, M. (1998). Reji İdaresi (1908-1925). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arnavut, U. (2017). İntikam Gazetesi (1900-1902). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aksaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aksaray.
- Ayabakan, L. (2016). Kürtlerde Tütün Kültürü ve Kürtlerin Tütün Ekonomisinde İngiltere'nin Rolü (1883-1923). *VAKANÜVİS – Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 14-29.
- Aygün, N. (2020). Trabzon'da Tütün Tüccarı (1826-1827). *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 14(28), 317-340.
- Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO). 1422/106614. 2999/224852, 3006/225392, 3008/225574, 4219/316355, 1606/120393, 3561/267048
- Balkan, İ. (2011). *Yine Kolcular Döndü Mü? Son Tütüncü Öldü Mü?*, 1. Baskı, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Batman, M. (2013). Tobacco Smuggling In The Black-Sea Region of The Ottoman Empire 1883-1914, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Şehir Üniversitesi, İstanbul.

- Bayraktar, H. (2007). *Tanzimat'tan Cumhuriyete Urfa Sancağı*. 1. Baskı, Elâzığ: Fırat Üniversitesi Ortadoğu Yayınları.
- Bluhm, D. (2019). *Kolomb'dan Davidoff'a Tütün*. (Çev. Zehra Aksu Yılmaz), 1. Baskı, İstanbul: Kolektif Kitapevi.
- Bozan, O. (2008). Urfa Sancağında 1895 Ermeni Olayları, Presented At The İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa "Osmanlı Belge ve Kaynaklarında Urfa" Şanlıurfa, Cilt: IV, 224-236.
- Ceylan, İ.C. (1995). Türkiye'de Tütün Politikasının Tarihsel Gelişimi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Çetin, E.C. (2018). Düyun-u Umumiye ve Osmanlı Dış Borç Tarihi Genel Bir Bakış. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(14), 234-249.
- Çelebi, K. (2008). *Mizanü'l-Hakk Fi İhtiyari'L-Ehakk*. (Çev. Orhan Şaik ve Süleyman Uludağ), 1. Baskı, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Çelikkut, E. (2019). *Sicill-i Ahval Defterlerine Göre Kıbrıslı Devlet Memurları (1879-1909)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- Dağ, M. (2021). Hemavend Aşireti'nin Tütün Kaçakçılığı İddiaları ve Adana Reji İdaresi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31(3), 1333-1344.
- Dağ, M. (2022). İnhisarlar İdaresi Umumi Müdürlüğünün Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadelesi: Urfa İnhisarlar Tütün Atölyesi Müdürlüğü Örneği (1925-1950). *Mukaddime Dergisi*, 13(1), 69-100.
- Dağ, M. (2021). XIX. Yüzyıl Sonlarında Reji İdaresi'nde Kayıt Dışı Ekonomi Davası: Bayburt Reji Memurluğu Örneği (1888-1909). *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28, 444-471.
- Dağ, M. (2021). XX. Yüzyıl Başlarında Reji İdaresi'nde Kayıt Dışı Ekonomi Davası: Menbiç Reji Memurluğu Örneği (1910-1911). *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(2), 207-228.
- Dağ, M. (2022). 27 Aralık 1886 Tarihli İnhisar-ı Duhan Nizamnamesinin Tatbikine Dair Bir Değerlendirme. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (47), 162-180.
- Dâhiliye-Defterler (DH. SAİD.D): 161/247/126, 117/431/218, 145/227.
- Dâhiliye-Emniyet Şubesi (DH. EUM. EMN.): 56/18.
- Dâhiliye-İdare (DH. İD.): DH. İD. 94/5, 95/15.
- Dâhiliye-İdare-i Umumiyye (DH. İ. UM.): DH. İ. UM. 22/61.
- Dâhiliye- İslahat (DH. TMIK. S.): 29/60, 55/70.
- Dâhiliye-Muamelat (DH. TMIK. M.): 237/58, 162/33.
- Dâhiliye-Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH. MUİ.): 28/48.

- Dâhiliye–Muhasebe Kalemi (DH. MKT.): 402/8, 1541/117, 1543/114, 2246/34, 2302/100, 2540/108, 1870/122, 1785/102, 2229/73, 2910/89, 1462/55.
- Dâhiliye-Şifre Kalemi (DH. ŞFR.): 240/31, 185/5.
- Demir, K. (2019). II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Basınında Tütün Tarımı ve Reji Şirketi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(41), 419-446.
- Dığıroğlu, F. (2014). Selanik Ekonomisinde Unutulmuş Bir Alan: Tütün Üretimi, Ticareti ve Reji (1883-1912). *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 43(43), 227-272.
- Dığıroğlu, F. (2007). *Memalik-i Osmaniye Duhanları Müşterekü'l-Menfaa Reji Şirketi–Trabzon Reji İdaresi (1883-1914)*. 1. Baskı, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi.
- Dığıroğlu, F. (2012). “Samsun Reji İdaresi”. Samsun Sempozyumu (Samsun’a Bir Parantez Açıyoruz) II. (Samsun, 13-16 Ekim 2011), Editörler: Mahmut Aydın, Bekir Şişman, Selahattin Özyurt, Hasan Atsız, 393-400, Samsun: Samsun Valiliği Yayınları.
- Dikmen, N. (2010). Osmanlı Dış Borçlarının Ekonomik ve Siyasi Sonuçları. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, (19)2, 137-159.
- Doğruel, F. & Doğruel, S. (2000). *Osmanlı’dan Günümüze Tekel*, 1. Baskı, Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ekinci, A., (2006). *Ortaçağ’da Urfa*, 1. Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi
- Ekinci, A. & Asoğlu, İ. (2020). Son Dönem Osmanlı Bürokrasisinde Urfalı Memurlar. *Osmanlı Urfası*, (II), 227-268.
- Erlor, M.Y. & Edinsel, K. (2011). Samsun’da Tütün Üretimi (1788-1919). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(18), 230-248.
- Erlor, M.Y. (t.y). Samsun, *Black-Sea Resaurch Project*, <https://cities.blacksea.gr/en/samsun/4-1-1/>, (E.T.: 04.11.2022).
- Erođlu, O. (2010). Osmanlı Devleti’nin Son Dönemlerinden Cumhuriyet’in İlk Yıllarına Kamu Maliyesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(0), 57-89.
- Ertaş, K. (2016). 19. Yüzyıl’da Urfa’da Ermeniler ve İdari Hayattaki Konumları. *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 17(68), 1-26.
- Ertürk Keskin, N. & Yaman Öztürk, M. (2013). *Türkiye’de Tütün Reji’den Tekel’e Tekel’den Bugüne*, 1. Baskı, Ankara: NoteBene Yayınları.
- Ertem, B. (2011). *Kaçakçılık ve Terör Sarmalında Tütün Savaşları*, 1. Baskı, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Güler, S.E. (1999). Urfa Bölgesinde Devlet Adamları ve Komutanları (M.Ö. XIV. Yüzyıl-M.S. 1920). 1. Baskı, Şanlıurfa: ŞURKAV Yayınları.

- Güler, S.E. (2010). Yabancı Gezginlerin Gözüyle Urfa Bölgesi. 1. Baskı, Şanlıurfa: ŞURKAV Yayınları.
- Güzel, A. (2016). Tütün Bitkisi ve Farmakolojik Özellikleri; Gerçekten Şeytan Otu Mu? *Güncel Göğüs Hastalıkları Serisi*, 4(1), 22-26.
- Gökdemir, O. (1994). Aydın Vilayeti'nde Tütün Rejisi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Gürdamar, E. (2019). Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Tütün Politikaları. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Günaydın, G.G. (2009). Canik Mutasarrıflığı'nda Tütün Rejisi Uygulamaları Karşı Tütün Amelelerinin Tepkileri (1908). *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 7/7, 105-116.
- Halaçoğlu, Y. (2014). *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, 7. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Halep Vilayet Salnamesi, 1305, 1307, 1308, 1310, 1313, 1314, 1315, 1316, 1317, 1318, 1320, 1321, 1324, 1326.
- Hamzaoğlu, K. (2019). Trabzon Vilayetinde Kaçakçılık (1855-1908). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Hamzaoğlu, K. (2020). *Osmanlı Karadenizi'nde Kaçakçılık (1885-1912)*. 1. Baskı, İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık.
- Hamzaoğlu, K. (2020). *XIX. Yüzyılda Trabzon Vilayeti'nde Kaçakçılık ve Kaçırılan Emtialar, Near East Historical Review*, 10(2), 205-225.
- Hariciye Nezareti-İdare (HR. İD.): 290/50.
- Hariciye Nezareti-Tahrirat (HR. TH.): 166/40.
- İnanan, F. & Şahin, D. (2017). Arkeopark–Osmanlı Lüleleri Osmanlı'da Tütün Keyfi. *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(31), 33-54.
- Karakaş, M. (2012). *Cumhuriyet Öncesi Şanlıurfa'da Kültür ve Eğitim*. 1. Baskı, Konya: Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Karagöz, F.G. (2020). 17. Yüzyılda Mühimme Defterleri ve Ayntab/Antep Şer'iyeye Sicilleri Örneklerinde Kahvehanelerin Kapatılması ve Tütün Yasaklarının Uygulanması. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10(2), 494-554.
- Keskinkılıç, E. (1999). Bir Osmanlı Özelleştirme Modeli: Reji-Tütün İdaresi, *Liberal Düşünce Dergisi*, 4/14, 151-155.
- Karcı, E. (2015). Reji İdaresi'nin Tokat ve Çevresindeki Usulsüz Uygulamalarına Dair Bazı Tespitler (1886-1911), *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu I*. (Tokat, Eylül 2015), ed. Ali Açık. 513-526, Tokat: Tokat Valiliği Özel İdaresi Yayınları.

- Kurt, E. & Şehitoğlu, Y. (2021). Türk Yönetim Bilimine Tarihe Dönüş Kavram Çerçevesinde Bir Bakış: Sınıflar, İş Dünyası ve Bilgi Transferi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(3), 1699-1722.
- Maarif Nezareti-Mektubi Kalemi (MF. MKT.): 480/44, 540/7.
- Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.): 9/54, 165/11.
- Mercimek, H.V. & Akçiçek, İ.E. (2014). *Mucizeden Belaya Yolculuk Tütün*, 1. Baskı, İstanbul: Tarihçi Kitapevi.
- Morawitz, C. (1902). *Les Finances de la Turquie*. 1. Baskı. Harvard College Library.
- Oktar, T. (2007). Tütün Kitabı. İçinde Emine Gürsoy Naskali (Ed.), Osmanlı Devleti'nde Reji Şirketi'nin Kurulmasından Sonraki Gelişmeler (ss. 45-55). İstanbul: Kitapevi Yayınları.
- Ösen, S. (2015). Osmanlı Devleti'nde Tütün Kaçakçılarıyla Mücadele: Niğde Örneği. *SÜTAD*, 38, 49-69.
- Öğüt, T. (2011). Milli Sınırların Oluşumu Sürecinde Güneydoğu Anadolu'da Kaçakçılık Ekonomisi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, XXXI(II), 91-122.
- Özcan, M. (2011). Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin Kurulması ve Osmanlı İktisadı Üzerine Etkileri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Öztürk, A.E. (2007). Argoda Tütün ve Tütün İçimiyle İlgili Kelimeler, Deyimler, Tabirler. *Tütün Kitabı*. 235-240. Haz. Emine Gürsoy Naskali. İstanbul: Kitapevi Yayınları.
- Pamuk, Ş. (1984). *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913)*. 1. Baskı, Ankara: Yurt Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2019). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*. 10. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Palalı, İ. (2021). Osmanlı Devleti'nde İlköğretimde Yenileşme ve Urfa İlk Mektepleri. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 127(250), 83-102.
- Parvus Efendi. (1977). *Türkiye'nin Mali Tutsaklığı*, (Çev. Muammer Sencer), 1. Baskı, İstanbul: May Yayınları.
- Refik, A. (1998). *Eski İstanbul Manzaraları*. 1. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Sadaret-Mühimme Kalemi Evrakı (A.) MKT. MHM.): 490/22, 646/37.
- Sağır, A. (2018). *Osmanlı Bürokrasisinde Urfalı Memurlar (1848-1912)*. 1. Baskı, Ankara: Başlangıç Yayınları.
- Sağlam, I. (2020). Emperyalist Rekabet Ortamında Bir İngiliz Bankası: The National Bank of Turkey. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.

- Seydioğulları, M. (2010). Tütün ve Tütün Kontrolü. İçinde, Zeynep Ayfer Aytemur, Şule Akçay, Osman Elbek (Ed.), Dünyada ve Türkiye’de Tütünün Tarihçesi, Üretimi, Ticareti ve Temel Politikaları. (ss. 3-20). İstanbul: Türk Toraks Derneği.
- Sertoğlu, M. (1986). *Osmanlı Tarih Lügatı*, 1. Baskı, İstanbul: Enderun Kitapevi.
- Şenel, S. (2007). “Ayingacı Türküler”. *Tütün Kitabı*. 361-370. Haz. Emine Gürsoy Naskali. İstanbul: Kitapevi Yayınları.
- Şura-yı Devlet (ŞD.): 642/46, 2235/5, 2905/11, 75/3367.
- Taşkın, Ü. (2005). Osmanlı Devleti’nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ.
- Tanık, İ. H., (2022). “Cumhuriyet Döneminde Halfeti’de İdari ve Siyasi Gelişmeler (1954-1999)”, *Ortaçağ’dan Günümüze Rumkale ve Halfeti*, 355-394. Ed. Yasin Taş, İstanbul: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Taşkın, Ü. (2008). Osmanlı Devrinde Ortadoğu’da Kullanılan Ağırlık ve Hacim Ölçüsü Birimleri, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi, V(2), 63-79.
- Toprak, Z. (1982). *Türkiye’de Milli İktisat (1908-1819)*. 1. Baskı, Ankara: Yurt Yayınları.
- Togral, Ö. (2021). *19. Yüzyılda Doğu Akdeniz’de Kaçakçılık*, 1. Baskı, İstanbul: Selenge Yayınları.
- Üner, M. E. (2019). Halep Salnamelerinde Suruç Kazası. Harran ve Çevresi Tarihi, 361-376.
- Varcan, N. (2000). *Osmanlı Maliyesi Hakkında İngiliz Raporları (1861-1892)*. 1. Baskı, Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Kordinasyon Kurulu Başkanlığı Yayınları.
- Varol, Ö. (2007). II. Abdülhamit Döneminde Duyun-u Umumiye İdaresinin Kuruluşu ve İşleyişi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Vedat E. (1994). *Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*. 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Yılıgür, E. (2015). *Roman Tütün İşçileri*. 1. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Yıldız-Arzuhal Jurnal (Y. PRK. AZJ.): 14/36, 46/3.
- Yıldız-Resmi Maruzat (Y. A. RES.): 4/70.
- Yıldız-Umumi (Y. PRK. UM.): 35/112.
- Yiğit, S. (1989). Osmanlı Dış Borçları ve Düyun-ı Umumiye İdaresi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Young, G. (1906). *Corps de Droit Ottoman*, Cilt. V. 1. Baskı, London: Oxford At The Clarendon Press.
- Yurtoğlu, N. (2018). Türkiye Cumhuriyeti’nde Tütün Tekeli ve Sigara Fabrikalarının Tarihsel Gelişimi (1923-1950). *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5(17), 81-116.

- Yurtoğlu, N. (2021). Atatürk Dönemi'nde Türkiye'de Tütün Yetiştiriciliği ve Politikası (1923-1938). *Belgi Dergisi*, 22, 151-194.
- Zabun, S. (2021). Osmanlı Devleti'nde Tütün Ticareti: Aslıoğlu Serahim'e Ait Adana Tütün Fabrikası Örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 24/2, 622-634.
- Zeki, S. (1928). *Türkiye'de Tütün-Ziraat, Sanaat ve Ticareti*. 1. Baskı, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
- Quataert, D. (2017). *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş 1881-1908*. 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.